

Anayasallık Denetiminde İstisnai Bir Örnek: Sovyetler Birliği Anayasal Gözetim Komitesi*

Yavuz Selim DEĞERLİ^{1**}

¹Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Türkiye

Makale Bilgisi

Makale Geçmişi

Geliş: 16.10.2025

Kabul: 24.12.2025

Yayın: 29.12.2025

Anahtar Kelimeleri:

Anayasallık denetimi,
Anayasal tarih, Sovyet
Sosyalist Cumhuriyetler
Birliği, Sovyetler Birliği
Anayasal Gözetim
Komitesi.

ÖZET

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nde cari olan kuvvetler birliği anlayışı, yasama faaliyetine katılan siyasi aktörler tarafından gerçekleştirilen siyasi denetim dışında bir denetime uzun yıllar geçit vermemiştir. Birliği ayağa kaldırmak amacıyla girilen 1988 Anayasa Reformu, parlamenter demokrasi ve sosyalist bir hukuk devleti inşasını gaye edinmiş; bu gaye anayasanın üstünlüğünün müeyyidesi olacak bir denetim mekanizması kurulmasını elzem kılmıştır. Anayasallık denetimine ilişkin birçok seçeneğin masaya yatırıldığı yoğun tartışmaların neticesinde Anayasal Gözetim Komitesi kurulmuştur. Bir yargı organı olarak nitelendirilemeyecek, ancak saf bir siyasi organ görüntüsünden de oldukça uzak olan Komite, üyelerinin profilleri ve sahip oldukları güvencelerin yanı sıra yargısal olan inceleme usulü ile anayasallık denetiminin istisnai bir örneğini oluşturmaktadır. Kural olarak normun uygulamasını askıya alabilen, iptal yetkisi bulunmayan Komitenin temel hak ve özgürlüklerin ihlal edildiği yönündeki tespiti normun geçersizliği sonucunu doğuruyordu. Çok zor bir dönemde varlık bulan Komite, kucağında bulduğu süregiden ağır hak ve özgürlük sorunlarına çözüm bulmaya çalışmış; büyük çoğunluğunu re'sen harekete geçerek verdiği bir dizi önemli karara imza atmıştır. Sovyetler Birliğinin dağıldığını kabul ederek kendini fesheden Komite, çok kısa süren ömrünü kuşatan çetin politik koşullara karşın etkili olmaya gayret göstermiştir.

An Exceptional Example of Constitutional Review: The Committee of Constitutional Supervision of the USSR

Article Info

Article History

Received: 16.10.2025

Accepted: 24.12.2025

Published: 29.12.2025

Keywords:

Constitutional review,
Constitutional history,
The Union of Soviet
Socialist Republics, The

ABSTRACT

For decades, grounded in its conception of the unity of powers, the Soviet Union categorically rejected any form of constitutional oversight beyond the political review performed by actors within the legislative process. The 1988 Constitutional Reform, intended to preserve the Union, sought to establish a parliamentary democracy and a socialist state of law. This objective made the creation of a control mechanism that would ensure the supremacy of the constitution crucial. Following extensive deliberation on various models of constitutional review, the parliament established a committee: the Committee of Constitutional Supervision. The Committee, neither a judicial nor a purely political body, constituted an exceptional example of constitutional review due to the profile of its members, the guarantees they enjoyed, and its highly judicial procedure. In principle, the Committee lacked

This article is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0)

Committee of Constitutional Supervision of the USSR.	the power to annul norms but possessed the authority to suspend them. Nevertheless, the Committee's finding of violations of fundamental rights and freedoms immediately rendered the norm invalid. Formed amid severe political turmoil, the Committee sought to address serious issues concerning rights and freedoms and issued a series of important rulings, most of which were initiated ex officio. The Committee dissolved itself following the collapse of the Soviet Union. It strove to be as effective as possible despite the severe political conditions surrounding its brief lifespan.
--	--

To cite this article:

Değerli, Y. S. (2025). “Anayasallık Denetiminde İstisnai Bir Örnek: Sovyetler Birliği Anayasal Gözetim Komitesi”, *Necmettin Erbakan Hukuk Fakültesi 10. Yılı Armağanı Özel Sayısı*, 8(3), s. 1264-1302. <https://doi.org/10.51120/NEUHFD.2025.181>

* Bu makale, 23-24 Mayıs 2025 tarihlerinde gerçekleştirilen V. Uluslararası Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Kongresi’nde sunulan ve özet metni Kongre Özet Bildiri Kitabında yayınlanan bildirinin genişletilmiş güncel halidir.

****Sorumlu Yazar:** Yavuz Selim DEĞERLİ, ysdegerli@aybu.edu.tr

GİRİŞ

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Anayasal Gözetim Komitesi (Anayasal Gözetim Komitesi, Komite), çok zor bir süreçte, Sovyetler Birliği’nin (SSCB, Birlik) çözülme sürecinde ve Baltık ülkelerinin oldukça haklı biçimde itiraz ettiği gibi metrukiyete düşmüş bir anayasaya riayeti sağlamak üzere varlık bulmuş; geçmişin ideolojik yükü kapsamında düzenlenişi, yetkileri, üye sayısı, içine doğduğu hukuk kültürü gibi nedenlerle çetin güçlüklerle karşılaşmış; yalnız bırakılmış, bazen cesaret, bazen ürkeklik göstermiş, ancak on dokuz ay süren kısacık ömrüne iki düzinenin üzerinde karar sığdırabilmiş ve bu kararların büyük çoğunluğunu, Bakır Çağlar’ın veciz ifadesiyle, “iç tahrik yoluyla”¹ vermiş bir denetim organıdır.

Komitenin, içine doğduğu koşullar özelinde şekillenen yapısı ve yetkileri ile uygulamasına ilişkin açıklamalara geçmeden önce, konuyu daha geniş bir zaviyeden kısaca ele almak faydalı olacaktır. Bu tercih, bir yandan Komitenin klasik öğreti kapsamında dahi özel bir yerde durduğunu gösterirken, diğer yandan Komitenin kendine özgünlüğünün ortaya konmasına da hizmet edecektir.

Klasik öğretilerde anayasallık denetimi, denetimi yapan organın niteliğine göre siyasi denetim ve yargısal denetim olarak ikiye ayrılmaktadır². Bu ayrımın ve ayrımında kullanılan ölçütlerin yetersizliği bir yanda dursun³, siyasi denetim tarihsel planda tecrübe edilen ilk anayasallık denetimi

¹ Çağlar, Bakır. “Anayasanın Hukuku ve Anayasanın Yargıcı Yenilenen Anayasa Kavramı Üzerine Düşünceler.” *Anayasa Yargısı*, C. 8, 1991, s. 21.

² Öğretilerde, özellikle IV. ve V. Fransız Cumhuriyet Anayasaları tarafından öngörülen denetim organları üzerinden üçlü bir ayrıma giden ve üçüncü denetim türü olarak karma yapılı (kısmen yargısal kısmen siyasi) denetime yer veren yazarlar olmuştur. Bu ve siyasi denetim-yargısal denetim ayrımına ilişkin detaylı bilgi için bkz. Değerli, Yavuz Selim. *Anayasa Yargısında Ön-Denetim*. Adalet, Ankara, 2020, s.7-33.

³ Bu hususta bkz. Değerli, s.28-31.

türü olarak karşımıza çıkar⁴. Gerek anayasaların siyasi boyutları gerekse kanunların siyasi tercihlerin tezahürleri olmaları karşısında ilk şansın daha az sarsıcı olan siyasi denetime verilmesinde esasen şaşılacak bir şey de yoktur⁵. Nitekim siyasi denetimin bu ilk formu, yasa yapım süreçlerinde bir şekilde yer alan aktörler tarafından gerçekleştirilmekte olup bugün şu veya bu şekilde halen devam etmektedir⁶. Bu formu pür ya da saf siyasi denetim olarak adlandırmak mümkündür.

Klasik öğretinin yaptığı ayırım kapsamında siyasi denetimin daha az bilinen ikinci formunda ise, denetimin yasama sürecinde yer alan organ ve makamların, dolayısıyla yasama sürecinin dışına çıkarıldığı görülür. Bu formda anayasallık denetimi, yasa yapım sürecine dahil olmayan özel bir anayasal organ tarafından yerine getirilir⁷. Siyasi denetimin bu ikinci formunun, etkin bir denetim için saf formun terkedilmesi gerektiğinin kabul edildiği, buna karşın parlamentonun yargısal nitelik atfedilmiş bir organ tarafından denetlenmesinin uygun görülmediği durumlarda ya bir ara formül ya da bir geçiş formülü olarak ortaya çıktığı söylenebilir.

Siyasi denetimin pek de aşına olunmayan bu ikinci formunu iki alt modele ayırmak mümkündür. Bunlardan ilki fasılalarla dahi olsa bir buçuk asra yayılan ve mevcut denetim organının kendinin dönüştürme başarısına dek bir “ara formül” olarak karşımıza çıkan Fransız tipi siyasi denetimdir. Parlamentonun üstünlüğü ile yargıya olan olumsuz bakışın tezahürü olan bu denetim tipinin teşekkülü arızı olmaktan ziyade ilkesel bir tutumun sonucudur⁸.

Siyasi denetimin ikinci formunun ikinci alt tipi, Fransız tipi siyasi denetimden çok uzun yıllar sonra ortaya çıkan Sovyet tipi siyasi denetimdir. Bu denetim tipi, çalışmanın konusu oluşturan Anayasal Gözetim Komitesi ile literatüre girmiştir. Aşağıda ortaya konulacağı üzere, Fransız tipi siyasi denetimden farklı olarak Sovyet tipi denetim, bir ara formül olarak değil, konjonktürel nedenlerin sebebiyet verdiği bir geçiş formülü olarak ortaya çıkmıştır. Klasik öğretilerde dahi tipik bir siyasi denetim örneği olarak nitelendirilemeyeceğinin kabul görmesi ve bu şekilde ayrı bir yerde konumlandırılması, Sovyet tipi denetimin istisnai konumunu gözler önüne sermektedir.

Klasik öğretilerde dahi özgün bir yerde konumlandırılan Anayasal Gözetim Komitesi, esasen sahip olduğu yetkiler, üyelerinin güvenceleri ve inceleme usulü ile anayasallık tarihinde klasik siyasi denetim-yargısal denetim ayırımının kapsamına sığmayacak ve bu ayırmada kullanılan ölçütleri geçersiz kılacak ölçüde ilginç bir örnektir. Bu istisnai örneğin ortaya konması adına bu çalışmada, öncelikle Komitenin hayat bulduğu Sovyetler Birliğindeki anayasallık denetimi yaklaşımı ve geçmişi ile genel hatlarıyla Komitenin yapısı ve yetkileri incelenecektir. Devamında Komitenin norm denetimi yetkisine kapsamlı biçimde yer verilecektir. Son olarak Komite kararları ile bu kararlarda

⁴ Zoller, Élisabeth. *Droit constitutionnel*. PUF, Paris, 1999, s.99.

⁵ Foillard, Philippe. *Droit constitutionnel et institutions politiques*. Paradigme, Orléans, 2008, s.31.

⁶ Zoller, s.99-100; Gülsoy, Mehmet Tevfik. *Özgürlüklerin Korunmasında Anayasa Yargısının Yeri*. Yetkin, Ankara, 2007, s.166.

⁷ Barthélemy, Joseph / Duez, Paul. *Traité de droit constitutionnel (éd. 1933)*. Economica, Paris, 1985, s.203.

⁸ Fransız tipi siyasi denetimle ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Barthélemy / Duez, s.203-207; Feyzioğlu, Turhan. *Kanunların Anayasaya Uygunluğunun Kazaî Murakabesi: (Yabancı Memleketlerde-Türkiye’de)*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1951, s.19-26; Anayurt, Ömer. *Anayasa Hukuku: Genel Kısım (Temel İlkeler, Kavram ve Kurumlar)*. Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2023, s.766 vd.; Değerli, s.14-20.

benimsenen karar tarz ve tekniğini içerecek şekilde Komite uygulaması ele alınacaktır.

I. SOVYETLER BİRLİĞİ ANAYASAL GÖZETİM KOMİTESİ: OLUŞUMU, YAPISI VE YETKİLERİ

A. Sovyetleri Birliğinde Anayasallık Denetimi: Saf Siyasi Denetimden Anayasal Gözetim Komitesine

Sovyetler Birliğinde hukuk ve anayasa, devlet organlarını sınırlandırma ve hakların güvencesi olma fonksiyonlarını haiz olamamış; Komünist Partinin elinde bir kontrol aracı, dolayısıyla siyasete tabi ve onun bir uzantısı olmaktan öteye geçememişti⁹. Sosyalist anayasalarda yer verilen hak ve ilkeler -ki son iki sosyalist anayasa hak ve özgürlüklere özel olarak yer vermekteydiler- bağlayıcı olmaktan öte, ancak birer ideali temsil eden beyanlar olarak kabul edilebilecek biçimde göstermelikti¹⁰. Bu minvalde, doğrudan uygulanabilir olmayan¹¹ anayasanın üstünlüğü ne siyaset ne kanunlar ne de kanun altı işlemler üzerinde bir tesir göstermişti¹².

Sosyalist teorinin kuvvetler ayrılığı ve hukuk devleti konseptiyle örtüşmeyen kuvvetler birliği anlayışı, yasamanın mutlak üstünlüğüne dayanmaktaydı ki bu haliyle parlamento hukukun yegane kaynağı, halk iradesinin en üstün ifadesiydi¹³. Bu yaklaşım, yasamanın bir başka organca denetlenmesine imkan vermediği gibi, özellikle yargı denetiminin reddi ile karakterizedydi¹⁴.

⁹ Kitchin, William. “Legal Reform and the Expansion of Judicial Power in Russia,” *The Global Expansion of Judicial Power*. Editörler C Neal Tate, Torbjorn Vallinder, New York University Press, New York, 1995, s.442; Teitel, Ruti. “Post-Communist Constitutionalism: A Transitional Perspective.” *Colum. Hum. Rts. L. Rev.*, C. 26, 1994, s.168-169; Brzezinski, Mark F. “Toward ‘Constitutionalism’ in Russia: the Russian Constitutional Court.” *International & Comparative Law Quarterly*, C. 42, S. 3, 1993, s.673.

¹⁰ Ludwikowski, Rett. “Judicial Review in the Socialist Legal System: Current Developments.” *International & Comparative Law Quarterly*, C. 37, S. 1, 1988, s.90; Teitel, s.168-169; Brzezinski, s.673; Maggs, Peter B. “Enforcing the Bill of Rights in the Twilight of the Soviet Union.” *U. Ill. L. Rev.*, S. 4, 1991, s.1049. Sosyalist anlayışın, hukuk devletinin bir gereği olarak devlet aygıtını sınırlayan ve hakları koruyan türde bir anayasallık denetiminin karştı olduğu, anayasa yargısının bir tür manipölasyon aracı olarak görüldüğü yönünde bkz. Teitel, s.168; Brzezinski, s.674.

¹¹ Sovyetler Birliği anayasaları doğrudan uygulanabilir metinler değillerdi. Bu kapsamda anayasal bir hükmün hukuk hayatında bir karşılık bulabilmesi için kanuna aktarılması gerekmekteydi (Thomas, Cheryl A. “The Attempt to Institute Judicial Review in the Former USSR.” *The Global Expansion of Judicial Power*. Ed. C. Neal Tate, Torbjorn Vallinder, New York University Press, New York, 1995, s.424; Henderson, Jane. “The Constitutional Court of the Russian Federation: the Establishment and Evolution of Constitutional Supervision in Russia.” *Constitutional Courts: A Comparative Study*, Ed. Andrew Harding, Peter Leyland, Wildy, Simmonds & Hill Publishing, London, 2009, s.149).

¹² Brzezinski, s.673.

¹³ Ludwikowski, 1988, s.89-90; Ismatov, Aziz. “Specifics of the Late Soviet Constitutional Supervision Debate: Lessons for Central Asian Constitutional Review?” *Emergence and Features of the Constitutional Review Bodies in Asia: A Comparative Analysis of Transitional Countries’ Development*. Editörler Aziz Ismatov, Emi Makino, CALE, Nagoya, 2020, s.78, 80; Brzezinski, s.674; Tumanov, Vladimir. “Guarantees for Constitutionality of Legislation in the U.S.S.R.” *Constitutional Review and Legislation: An International Comparison*, Ed. Christine Landfried, Nomos, Baden-Baden, 1988, s.214. Kuvvetler ayrılığı ve hukuk devletini kapitalist düzenin bir illüzyonu olarak gören bu yaklaşımın yasamanın üstünlüğü kabulü de benzer biçimde bir illüzyondan ibaretti. Zira üstünlük, sadece Komünist Partinin haiz olduğu bir ayrıcalıktı.

¹⁴ Ludwikowski, 1988, s.89; Ismatov, s.78, 80; Tumanov, s.214; Kitchin, William. “The Implications for Judicial Review

Yasamanın halk iradesinin en üstün temsilcisi olarak anayasaya riayeti sağlayacağında kuşkuyla mahal olmadığı gibi; anayasallık (ve yasallık) denetimi yargıya değil, yasama ve yürütmeye ilişkin, dolayısıyla ancak saf siyasi denetime izin veren bir konuydu¹⁵. Sovyetler Birliğine hakim olan bu yaklaşım ve anayasal kültür, hemen aşağıda yer verilecek istisnai örnek bir yana bırakılırsa, çeşitli talep ve girişimlere karşın -Anayasal Gözetim Komitesinin kuruluşuna kadar- saf siyasi denetim dışında bir denetime olanak tanımamıştı¹⁶.

1924 Sovyetler Birliği Anayasası, Sovyetler Birliğine hakim olan bahse konu anayasallık ve yasallık denetimi yaklaşımından pek de beklenmeyecek şekilde, birtakım normların ve işlemlerin denetiminde yargının söz sahibi kılındığı, ancak saf siyasi denetim teziyle çatışmayacak biçimde yargının sadece bir tavsiye mercii pozisyonunda olduğu bir denetim yöntemine yer vermektedir. Bu denetim kapsamında Sovyetler Birliği Yüksek Mahkemesi (Yüksek Mahkeme), anayasallığa ilişkin olarak biri doğrudan, diğeri talep üzerine olmak üzere iki tür tavsiye kararı alabilmekteydi ki bu yetkisi Yüksek Mahkemenin ana fonksiyonu olarak değerlendirilmekteydi¹⁷. İlk olarak Yüksek Mahkeme, dönemin yürütme organı olan Merkez Yürütme Komitesi (The Central Executive Committee) Başkanlığına, bakanlıkların ve diğer yürütme (hükümet) kurumlarının anayasaya aykırı olan kararname ve emirnamelerini iptal etmesi yönünde tavsiyede bulunabilmekteydi¹⁸. Benzer şekilde ve fakat bu defa Başkanlığın talebi üzerine Yüksek Mahkeme, Birlik üyesi cumhuriyetlerin en yüksek organlarınca kabul edilen mevzuatın anayasa uygunluğu konusunda tavsiye kararı verebilmekteydi¹⁹. Stalin'in demir yumruğu altında yitip giden bu denetim çerçevesinde Yüksek Mahkeme, 1928 yılına değin, merkezi hükümet organlarına yönelik yetkisi kapsamında seksen altı (86), cumhuriyetlere yönelik yetkisi kapsamında ise on bir (11) adet tavsiye kararı vermişti²⁰.

Stalin sonrası dönemde Yüksek Mahkemenin yetkisini yeniden diriltme talepleri sonuçsuz kalırken, daha etkin bir anayasallık denetimi yönündeki akademik talepler son Sovyet Anayasası olan 1977 Anayasasında karşılık bulamamış, yine yalnızca saf siyasi denetimle yetinilmişti²¹. Nihayet

in the Current Legal Reforms in the Soviet Union.” *Policy Studies Journal*, C. 19, S. 1, 1990, s.96; Thomas, s.422; Hand, Keith J. “An assessment of socialist constitutional supervision models and prospects for a constitutional supervision committee in China: the constitution as commander?” *China’s Socialist Rule of Law Reforms Under Xi Jinping*, Ed. John Garrick, Yan Chang Bennett, Routledge, New York, 2016, s.31; Brzezinski, s.674; Hausmaninger, Herbert. “The Committee of Constitutional Supervision of the USSR.” *Cornell International Law Journal*, C. 23, S. 2, 1990, s.287.

¹⁵ Ludwikowski, 1988, s.90; Thomas, s.422; Brzezinski, s.674; Tumanov, s.214; Kitchin, 1990, s.96; Hand, 2016, s.31; Ismatov, s.78, 80.

¹⁶ Hand, 2016, s.32-33; Ismatov, s.80; Thomas, s.422-423; Henderson, s.149.

¹⁷ Kulikov, V. V. “The Supreme Court of the USSR-The Highest Link in the Soviet Judicial System.” *Soviet Law and Government*, C. 17, S. 2, 1978, s.38-39; Solomon Jr, Peter H. “The USSR Supreme Court: History, Role, and Future Prospects.” *The American Journal of Comparative Law*, C. 38, S. 1, 1990, s.128; Thomas, s.423; Maggs, Peter B. “The Russian Courts and the Russian Constitution.” *Ind. Int’l & Comp. L. Rev.*, C. 8, S. 1, 1997, s.100; Trochev, Alexei. *Judging Russia: The Role of the Constitutional Court in Russian Politics 1990–2006*. Cambridge University Press, Cambridge, 2008, s.56; Henderson, s.149.

¹⁸ Kulikov, s.38; Solomon Jr, s.128; Maggs, 1997, s.100; Thomas, s.423.

¹⁹ Kulikov, s.38; Solomon Jr, s.128; Maggs, 1997, s.100; Thomas, s.423.

²⁰ Maggs, 1997, s.100; Kulikov, s.38-39; Solomon Jr, s.128. Bu kararların Yüksek Mahkemenin o dönemde verdiği kararların üçte ikisine (2/3) karşılık geldiği yönünde bkz. Thomas, s.423. Yüksek Mahkemenin verdiği bu tavsiye kararlarının çoğunun kabul gördüğü yönünde bkz. Solomon Jr, s.128-129.

²¹ Bowring, Bill. “Russia and Human Rights: Incompatible Opposites?”. *Goettingen J. Int’l L.*, C. 1, S. 2, 2009, s.40;

Birliğin çözülme döneminde, Birliği tekrar ayağa kaldırma amacıyla “yeniden yapılanma” ve “şeffaflık” mottosuyla girilen reformların bir ayağını hukuk reformları oluşturmuş; sosyalist bir hukuk devleti inşası ile parlamenter demokrasiye geçişi hedefleyen 1988 tarihli anayasal reformlar kapsamında anayasanın üstünlüğünün müeyyidesi olacak bir denetim organının ihdasının gerekli olduğu kabul edilmişti²².

Anayasaya riayeti sağlamakla görevlendirilecek söz konusu organın niteliği ve oluşturulacak denetim modeli tercihi çözülmesi gereken önemli bir meseleydi. Bu kapsamda neredeyse bütün seçenekler, özellikle akademik çevrelerce, masaya yatırılmıştı. Öyle ki Macaristan Anayasa Hukuku Konseyi²³ örneği gözetilerek parlamento altında konumlandırılmış siyasi bir denetim organı kurulması; Amerikan modeli esas alınarak anayasallık denetimi görevinin son kertede Sovyet Yüksek Mahkemesine tevdi edilmesi ve nihayet Avrupa modeli anayasa yargısı benimsenmek suretiyle bir anayasa mahkemesi kurulması masada yerini alan seçeneklerdi²⁴. Müzakereler neticesinde bu seçeneklerin her biri farklı gerekçelerle kabul görmezken²⁵, anayasa mahkemesi kurulması önerisine yönelik ret gerekçesi, kurulacak organın kaderini değiştirecek ve istisnai bir örneğe sebebiyet verecek nitelikteydi. Avrupa modeline uygun bir anayasa mahkemesi kurulması fikri, sosyalist devletin parlamentonun üstünlüğü geçmiş i nedeniyle bu tip yargısal bir organın denetimine hazır olunmadığı

Maggs, 1997, s.100; Thomas, s.423-424; Blankenagel, Alexander. “Toward Constitutionalism in Russia.” *East European Constitutional Review*, C. 1, 1992, s.25; Trochev, s.56.

²² Feldbrugge, Ferdinand Joseph Maria. *Russian law: the end of the Soviet system and the role of law*. Martinus Nijhoff, Dordrecht, 1993, s.164; Kitchin, 1990, s.96; Hausmaninger, Herbert. “From the Soviet Committee of Constitutional Supervision to the Russian Constitutional Court.” *Cornell International Law Journal*, C. 25, S. 2, 1992, s.305; Brzezinski, s.675; Thomas, s.425-426; Hartwig, Matthias. “The Institutionalization of the Rule of Law: The Establishment of Constitutional Courts in the Eastern European Countries.” *American University International Law Review*, C. 7, S. 3, 1992, s.456; Kitchin, 1995, s.442; Blankenagel, s.25; Thorson, Carla. “Why politicians want constitutional courts: the Russian case.” *Communist and Post-Communist Studies*, C. 37, S. 2, 2004, s.190; Ismatov, s.80; Thorson, Carla. *Politics, Judicial review, and the Russian Constitutional Court*. Palgrave Macmillan, London, 2012, s.30. Hukuk devleti arzusunun gerçek anlamda tesisi adına anayasallık denetimi ile hakların koruma altına alınmasının ve federal yapıdaki yetki uyumsuzluklarının çözülmesinin hedeflendiği yönünde bkz. Kitchin, 1990, s.96; Henderson, s.149-150.

²³ 1983 yılı sonlarında Kurulan Macaristan Anayasa Hukuku Konseyi, çok sınırlı yetkileri haizdi ve bir denetim organından ziyade yasama bünyesindeki siyasi bir komiteye benzemekteydi. Konsey, altı yıllık ömründe tamamı kanun altı işlemlere yönelik olmak üzere sadece on bir (11) karar vermiş; etkisiz, silik bir organdı (Trócsányi, László. “La justice constitutionnelle en Hongrie”. *Acta Universitatis Szegediensis: Acta Juridica et Politica*, C. 49, S. 1-48, 1996, s.675; Csink, Lóránt / Schanda, Balázs. “The Constitutional Court.” *The Basic (Fundamental) Law of Hungary : A Commentary of the New Hungarian Constitution*, Ed. András Zs. Varga, András Patyi, Balázs Schanda, Clarus Press, Dublin, 2015, s.185; Sólyom, László. “The Constitutional Court of Hungary.” *The Max Planck Handbooks in European Public Law: Volume III: Constitutional Adjudication: Institutions*. Ed. Armin von Bogdandy, Peter Huber, Christoph Grabenwarter, Oxford University Press, Oxford, 2020, s.370).

²⁴ Tumanov, s.216-217; Hausmaninger, 1990, s.288; Trochev, s.57; Ismatov, s.81; Thomas, s.425; Blankenagel, s.25. Masaya yatırılan bu seçeneklere dönük öğretilerdeki ayrışmanın kurumsal yapılanmaya yönelik olduğu, denetimin yürütmeyle sınırlı olması ve parlamentonun üstünlüğü gereği kanunların denetiminin parlamentoda bırakılması yönünde neredeyse görüş birliği olduğu yönünde bkz. Trochev, s.57-58.

²⁵ Parlamento altında görev yapacak siyasi bir organ ihdası yönündeki görüş gerek Macar örneğinin başarısızlığı gerekse de bu tercihin daha etkin bir denetime imkan tanımayacağı gerekçesiyle kabul görmemişti. Amerikan modeli önerisi ise, Sovyet Yüksek Mahkemesinin kompozisyonunun ve yapısının böyle bir denetimi gerçekleştirmeye uygun olmaması başta olmak üzere, modelin Avrupa’da kabul görmeyişiyle benzeşir şekilde kariyer yargıçlığı, yargı kültürünün uyumsuzluğu gibi nedenlerle kabul görmemişti (Hausmaninger, 1990, s.288; Ismatov, s.81).

gerekçesiyle reddedilmişti²⁶. Nihayet, özellikle bu son gerekçe ışığında, masaya yatırılan üç seçeneğin herhangi birinin kapsamına girmeyen özgün bir mekanizma üzerinde karar kılınmış, bu doğrultuda 1 Aralık 1988 tarihinde Anayasanın 125. maddesinde yapılan değişiklik ile parlamentonun üstünlüğü ile hukuk devleti arasında belirli bir dengeye karşılık gelen Anayasal Gözetim Komitesi kurulmuştu²⁷. Söz konusu anayasa değişikliği ile öngörüldüğü bu ilk haliyle Komite, sadece danışma görüşü verme ve karara konu işlemi askıya alma fonksiyonlarını haiz bir organdı²⁸.

Anayasa değişikliği sürecinde ve değişiklik sonrası başlanan kanun çalışmaları sırasında Komiteye yönelik, özellikle Baltık ülkelerinden, ciddi itirazlar yükselmişti. Bu itirazların en güçlü dile getirileni, geçmiş tecrübenin de etkisiyle, cumhuriyetlerin egemenlik haklarının kısıtlanacağı ve Komitenin cumhuriyetler üzerinde bir kontrol aracı olarak kurulmak istendiği şeklindeydi²⁹. “Başına buyruk” cumhuriyetlerin dizginlenmesinin Komitenin kurulmasının altında yatan siyasi bir motivasyon olduğunda şüpheye yer olmamakla birlikte, Baltık ülkelerince dillendirilen belki de en haklı itiraz, artık birliği bir arada tutamayan ve neredeyse bütün halinde metrukiyete düşmüş bir anayasaya riayeti sağlayacak bir gardiyan atamadan önce Birlik antlaşmasının yenilenmesi, sonrasında bir denetim organı kurulması gerektiği yönündeydi³⁰.

Cumhuriyetlerden egemenlik hakları ekseninde gelen sert itirazlar, kanun çalışmalarında, özellikle Komitenin yetkileri bakımından, dönüştürücü bir etki göstermişti. Bu itirazlar neticesinde Komitenin cumhuriyetlerin mevzuatlarına yönelik yetkilerinin yeni Birlik antlaşmasına dek yürürlüğe girmemesi üzerinde mutabakata varılmıştı. Cumhuriyetleri kontrol altında tutmak isteyen merkezi yönetim ile güçlü bir anayasa mahkemesi taraftarı olanlarca gerçekleştirilen başarılı bir karşı hamleyle, Komiteye hak ve özgürlüklerin koruyuculuğu görevi tevdi edilerek hak ihlali tespit ettiği durumlarda, cumhuriyetlerin mevzuatlarını da içerecek şekilde, denetime konu normu geçersiz kılma imkanı tanınmıştı³¹. Kanun yapım sürecindeki bu değişikliklerle hak ihlaline sebebiyet veren normların denetiminde son sözü söyleyecek hale gelen Komite, bu yönüyle tipik bir anayasa yargıcına

²⁶ Ismatov, s.81; Thorson, 2004, s.191; Hausmaninger, 1990, s.288; Thorson, 2012, s.31.

²⁷ Hausmaninger, 1990, s.289; Ismatov, s.81; Hausmaninger, 1992, s.306; Trochev, s.58. Hausmaninger, bu denge tercihinin Komitenin etkinliğini önemli ölçüde baltadığını ifade etmektedir (Hausmaninger, 1992, s.306).

²⁸ Hazard, John N. “Models for a Gorbachev Constitution of the USSR.” *Mich. J. Int’l L.*, C. 10, 1989, s.202; Hausmaninger, 1992, s.306. Kanun çalışmaları sırasında Komitenin yapısı ve yetkileri üzerinde gerçekleşen köklü değişiklikler öncesindeki bu sınırlı yetki halinin, Komitenin kuruluşunda önemli rol oynayan Gorbacov’un, Komiteye kendisini güçlü bir denetim organı haline getirecek yetkiler vermekteki gönülsüzlüğünün tezahürü olduğu yönünde bkz. Thorson, 2004, s.191; Thorson, 2012, s.31.

²⁹ Brovkin, Vladimir N. “The Politics of Constitutional Reform: The New Power Structure and the Role of the Party.” *Cornell Int’l LJ*, C. 23, S. 2, 1990, s.336; Thorson, 2012, s.31; Hausmaninger, 1990, s.293; Thorson, 2004, s.191; Ismatov, s.82; Hausmaninger, 1992, s.309; Thomas, s.426. Nitekim bu ısrarlı itiraz neticesinde Komitenin cumhuriyetler üzerindeki denetim yetkisinin yeni Birlik Antlaşmasının kabulüne dek ertelenmesine karar verilmişti (Hausmaninger, 1990, s.298; Ismatov, s.82, 84; Maggs, 1991, s.1051; Thorson, 2004, s.192; Hausmaninger, 1992, s.309; Thorson, 2012, s.31-32).

³⁰ Hausmaninger, 1990, s.293; Thomas, s.426; Brovkin, s.336; Hausmaninger, 1992, s.306; Trochev, s.59; Maggs, 1997, s.101.

³¹ Ismatov, s.83; Van Den Berg, G. P. “Human rights in the legislation and the draft constitution of the Russian Federation.” *Rev. Cent. & E. Eur. L.*, C. 18, 1992, s.206; Hartwig, s.459. Hak ve özgürlüklerin korunması kapsamında önerilen bireysel başvuru yolu ise taslağın son okumasında metinden çıkarılmış, yasalaşan metinde kendine yer bulamamıştı (Ismatov, s.83).

benzerken siyasi bir organ görüntüsünden keskin biçimde uzaklaşmıştı.

Komitenin üye sayısından yetkilerine kadar önemli değişikliklere ve hatta Komiteyi kuran Anayasa hükmünün yeniden kaleme alınmasına sebebiyet veren kanun yapım sürecinin dikkat çekici bir diğer yönü Komitenin niteliğiyle ilgiliydi. Kanunun hazırlık süreci, Komiteye yargısal bir nitelik ve kimlik atfedilmesine dönük endişenin çok açık tezahürlerine sahne olurken yargısal denetime olan mesafenin ilkesel olmaktan ziyade konjonktürel olduğu gerçeğini de gözler önüne sermekteydi. Kanun çalışmaları sırasında Komitenin bir anayasa mahkemesi olarak ihdası teklifi, parlamentonun üstünlüğü kapsamında geleneksel doktrinden kopuşa hazır olunmaması gerekçesiyle reddedilirken; muhtemel Fransız örneğinden ilhamla komite isminin konsey olarak değiştirilmesi teklifi ise konsey ifadesinin yargısal bir organı çağrıştırdığından bahisle reddedilmişti³².

Nihayet Aralık 1989'da kanun yapım sürecindeki değişiklikler kapsamında Anayasada yapılan ikinci değişiklik ve Anayasal Gözetim Kanununun (Kanun, Gözetim Kanunu) yayınlanması neticesinde Komite, üye seçimlerinin ardından, 1990 yılı baharında faaliyetine başlamıştı³³. Komitenin eklenmesiyle birlikte anayasallık denetimi; Komite, parlamento, devlet başkanı ve kamu savcılığının şeriki olduğu çoklu bir yapı gösterecek ve bu durum Komitenin başarı ihtimalini derinden etkileyecekti³⁴.

B. Sovyetler Birliği Anayasal Gözetim Komitesinin Yapısı ve Yetkileri

Beş bölüm ve otuz bir (31) maddeden oluşan 1989 tarihli Anayasal Gözetim Kanunu, Komitenin, anayasaya riayeti sağlama ve kanunun yapım sürecinde eklemlenen hakların koruyuculuğu şeklinde iki temel görevine (m.1), bağımsızlığına ve kılavuz ilkelere (m.3) vurgu yaptığı genel hükümler bölümünün ardından sırasıyla Komite üye kompozisyonu ile üye seçim usulüne, Komitenin yetkilerine ve çalışma usulüne, üyelerin statüsüne ve nihayet Komitenin teşkilatına ilişkin diğer hükümlere yer verilmekteydi³⁵. Gerek bu yaklaşım gerekse de klasik öğretinin siyasi denetim-yargısal denetim ayrımında kullandığı ölçütler bağlamında bu başlık altında öncelikle Komite üyeliği ile Komitenin organizasyonuna ve sonrasında genel hatlarıyla Komitenin yetkilerine yer verilecektir.

1. Anayasal Gözetim Komitesinin Üye Kompozisyonu ve Organizasyonu

Anayasal Gözetim Komitesinin üye sayısı, Komitenin çalışma usulü ve dolayısıyla etkinliği üzerinde tesir göstermiş bir faktör olarak karşımıza çıkar. Başlangıçta başkan ve başkan yardımcısı dahil on beş (15) olarak belirlenen üye sayısı, cumhuriyetlerin temsil talepleri doğrultusunda önce yirmi üç (23) ve nihayet kanunun hazırlık süreci sonunda yirmi yedi (27) gibi çok yüksek bir sayıya

³²Hausmaninger, 1990, s.313, dn. 138. Kanun koyucunun denetim organına yargısal bir nitelik atfetmekten özellikle kaçınmasıyla ilgili olarak ayrıca bkz. Hartwig, s.458; Henderson, s.150.

³³Anayasal Gözetim Komitesini öngören 1 Aralık 1988 tarihli Anayasa Değişikliği üzerinden kanunun hazırlanması ve üye seçimi için geçen on sekiz aylık uzun sürenin, yaşanan politik çalkantılar çerçevesinde Komitenin kuruluşuna yönelik tartışmaların ve bu kapsamda verilen tavizlerin bir yansıması olduğu yönünde bkz. Trochev, s.58. Verilen tavizlere karşın Gözetim Kanununun Baltık cumhuriyetlerince derhal askıya alındığı yönünde bkz. Van Den Berg, 1992, s.206, dn. 24.

³⁴ Ismatov, s.85.

³⁵ Hausmaninger, 1990, s.299; Ismatov, s.83.

ulaşmıştı³⁶. Komitenin bu yüksek üye sayısının Komitenin ileride yer verilecek olan çalışma usulünü ayakta tutmayı güçleştirdiğini ve Komitenin karar alma kapasitesini de doğal olarak etkilediğini ifade etmek gerekir³⁷.

Anayasal Gözetim Kanunu, Komite üyelerinin hukuk ve siyaset bilim uzmanları arasından seçileceğini öngörmüş, uygulamada tercih baskın biçimde hukukçulardan yana kullanılmıştı³⁸. Anayasa, başkan ve başkan yardımcısı ile üyelerin Birliğin en üstün organı olan Halk Vekilleri Kongresi³⁹ tarafından on yıl süreyle⁴⁰ seçileceklerini düzenleme altına alırken⁴¹ içtihat sürekliliğini sağlamaya dönük herhangi bir hüküm getirmemişti⁴². Kanun görüşmelerinde fark edilen bu sorun üzerine Kanuna, anayasaya açıkça aykırı biçimde, üyelerin yarısının beş yılda bir yenileneceği hükmü eklenmişti⁴³. Ardından, hükmün gereğini yerine getirmek amacıyla yalnızca ilk üyelere dönük hayli ilginç ve bir o kadar da sorunlu bir çözüm yöntemi benimsenmişti. Anayasal Gözetim Kanununun Yürürlük Kararnamesine (Yürürlük Kararnamesi) eklenen maddeyle⁴⁴, anayasa gereği on yıl için seçilen üyelerden başkan ve başkan yardımcısı dışında kalanlar arasından Komite başkanı tarafından çekilecek kura ile belirlenecek on üç (13) üyenin görev süresinin beş yıla düşürülmesi öngörülmüş ve bu yolla Komite üyelerinin yarısının beş yılda bir yenilenmesi sağlanmıştı⁴⁵.

³⁶ Feldbrugge, s.165; Matwiejuk, Jarosław. "Evolution of the Constitutional System of the Russian Federation." *Evolution of Constitutionalism in the Selected States of Central and Eastern Europe*. Ed. Jarosław Matwiejuk, Krzysztof Prokop, Faculty of Law University of Białystok, 2010, s.351, dn.11; Hazard, s.202, 204. Uygulamada başkan ve yardımcısı dışında kalan yirmi beş üyelik için ancak on dokuz (19) üye seçilebilmişti (Hausmaninger, 1992, s.307). Üye sayısının tamamlanamama nedenleri için bkz. Thorson, 2004, s.193; Thorson, 2012, s.33; Hartwig, s.459.

³⁷ Komitenin daha küçük bir organ şeklinde yapılandırılmış olması halinde daha etkin çalışabilecek ve daha hızlı otorite tesis edebilecek olduğu yönünde bkz. Hausmaninger, 1990, s.317.

³⁸ Anayasal Gözetim Kanunu, m.5. Seçilen üyelerin ikisi dışında tamamı hukukçu olup bunların çoğunun hukuk profesörü olduğu yönünde bkz. Hausmaninger, 1992, s.308. Ayrıca bkz. Thorson, 2004, s.193, dn.6. Üyelerin çoğunluğunun hukuk profesörlerinden oluşmasının, özellikle yürütmenin etkisi altında kalmadan ve politik motivasyon gütmeyen anayasallık denetimini yerine getirebilecekleri kabulünün ürünü olduğu yönünde bkz. Trochev, s.59-60. Seçilen üyelerin baskın çoğunluğunun saygın akademisyenler olmasının artı bir değer olduğu, zira o dönemde yargıçların toplumda pek de itibar görmedikleri yönünde bkz. Henderson, s.150.

³⁹ Sovyetleri Birliği yasama organı ikili bir yapı göstermekte, Birliğin en üst organı olan ve yılda bir defa toplanan 2250 üyeli Halk Vekilleri Kongresi ile Kongrenin kendi içinden seçtiği üyelerden oluşan ve daimi yasama organı olarak faaliyet gösteren belirli denetim yetkilerini haiz Yüksek Sovyet'ten oluşmaktaydı. Yüksek Sovyet ise Birlik Sovyeti ve Uluslar Sovyeti olmak üzere çift meclisli bir yapıdaydı (Matwiejuk, s.351, dn.11; Ludwikowski, Rett. "Searching for a New Constitutional Model for East-Central Europe." *Syracuse J. Int'l L. & Com.*, C. 17, S. 1, 1991, s.142-143).

⁴⁰ Anayasal Gözetim Kanunu (m.8), Anayasada yer verilmeyen üyeliğin erken sona ermesi hallerini düzenlemekteydi (Hausmaninger, 1990, s.302). Görev süresi olağan şekilde sona eren üyelerin tekrar seçilmelerinin önünde bir engel yoktu (Kitchin, 1990, s.102).

⁴¹ Quigley, John. "The Soviet Presidency." *The American Journal of Comparative Law*, C. 39, S. 1, 1991a, s.82; Quigley, John. "Freedom of expression in the Soviet media." *Loy. Ent. LJ*, C. 11, S. 2, 1991b, s.285. Uygulamada sadece Komite başkanı ve yardımcısı Halk Vekilleri Kongresi tarafından seçilmiş; Anayasanın açık hükmüne ve herhangi bir şekilde yetki devrine imkan tanınamasına karşın, diğer üyelerin seçimi daimi yasama organı olarak nitelendirilebilecek olan Yüksek Sovyet'e bırakılmıştı (Hausmaninger, 1990, s.315-316; Hausmaninger, 1992, s.307).

⁴² Hausmaninger, 1990, s.301; Hausmaninger, 1992, s.308.

⁴³ Hausmaninger, 1990, s.300-301.

⁴⁴ Bu geçiş hükmünün anayasaya açıkça aykırı olduğu ve anayasada yer alması gerektiği yönünde eleştiri için bkz. Hausmaninger, 1990, s.313.

⁴⁵ Hausmaninger, 1990, s.300-301, 311; Feldbrugge, s.165. Hakim olan kanun yapma kültürünü ve normlar hiyerarşisine

Klasik öğretilerde siyasi denetim-yargısal denetim ayrımında kullanılan üyelerin bağımsız ve güvenceli olmaları ile siyasi organlarla ilişkileri⁴⁶ açısından bakıldığında, Komitenin bağımsızlığı ile üyelere sağlanan güvencelerin bugün için bile şaşırtıcı olduğunu ifade etmek gerekir⁴⁷. Komitenin ve üyelerinin sadece anayasaya tabi oldukları, hiç kimseden emir ve talimat almayacakları açıkça düzenleme altına alınmıştı⁴⁸. Yasamanın mutlak üstünlüğü ile taçlanan kuvvetler birliği yaklaşımından kopuşa işaret eden bu bağımsızlığın sağlanması adına Komite üyeliği, başta Halk Vekilleri Kongresi üyeliği olmak üzere, işlemleri denetlenen organların üyelikleri ile bağdaşmadığı gibi; siyasal partiler başta olmak üzere sosyal organizasyonların yönetim organlarında görev almaya da müsaade etmemektedir⁴⁹.

Anayasaya riayeti gözetmekle yükümlü Komite üyeleri, Komitenin en az üye tam sayısının üçte iki (2/3) çoğunluğunun gizli oyu ile vereceği olur olmadan yargısal ve idari tedbirlere muhatap tutulamama gibi çeşitli güvencelere sahip kılınmış; Komitede dile getirdikleri görüş veya kullandıkları oylardan dolayı herhangi bir sorumluluklarının olmayacağı açıkça düzenleme altına alınmıştı⁵⁰. Yürürlük Kararnamesine eklenen hükümle üyeler, diğer hak ve güvenceler bakımından Birliğin en üst organının üyeleri olan halk vekilleriyle aynı statüye sahip kılınmışlardı⁵¹.

Üyelerin klasik devlet organları ve siyasi makamlar karşısında bağımsızlıklarının sağlanmasıyla ilgili yaşanan ve bugün için dahi şaşırtıcı olan bir olay, o dönem için geline noktanın ve üyelerin güvenceleri bakımından Komitenin tipik bir siyasi denetim organ görüntüsünden ne denli uzak olduğunun altını çizmekteydi. Yürütmenin yapısında yapılan değişikliklerle devlet başkanlığı makamının ihdası⁵² sonrası, Komite üyeliğine aday gösterme yetkisini devlet başkanına tevdi edilmesini öngören düzenleme, Halk Vekilleri Kongresinde ciddi bir dirençle karşılaşmış; devlet başkanının, işlemlerini denetleyen Komiteye aday göstermesinin uygun olmayacağı gerekçesine dayanan bu direnç neticesinde, yetkinin siyasi açıdan daha güçsüz konumda olan Yüksek Sovyet Başkanında olmasına karar verilmişti⁵³.

bakışı gözler önüne seren bu uygulama neticesinde hangi üyelerin görev sürelerinin beş yıla düştüğü hiçbir zaman duyurulmamıştı (Hausmaninger, 1992, s.308).

⁴⁶ Bu hususta bkz Foillard, s.31; Cohendet, Marie-Anne. *Droit constitutionnel*. Montchrestien, Paris, 2011, s.102; Hamon, Francis / Troper, Michel / Burdeau, George. *Droit constitutionnel*. L.G.D.J., Paris, 2001, s.65; Değerli, s.28-30. Ayrıca bkz. Kitchin, 1990, s.97.

⁴⁷ Komitenin kuruluşunda bağımsızlığı sağlayacak yapısal tedbirlere özen gösterildiği yönünde bkz. Damrosch, Lori Fisler. "International Human Rights Law in Soviet and American Courts". *Yale Law Journal*, C. 100, 1991, s.2330. Benzer yönde Kitchin, 1990, s.104.

⁴⁸ Anayasal Gözetim Kanunu, m.3 ve 24; Hartwig, s.457; Hausmaninger, 1990, s.307; Hand, 2016, s.33.

⁴⁹ Anayasal Gözetim Kanunu, m.25; Hazard, s.202; Thomas, s.427; Hausmaninger, 1990, s.307; Kitchin, 1990, s.99. Komite üyelerinin siyasi parti üyesi olmaları açıkça yasaklanmamıştı. Gözetim Kanunu komisyon görüşmelerinde seçilen üyelerin Komünist Parti üyeliklerini sonlandırmaları teklif edilmiş ise de bu teklif kabul görmemişti (Hausmaninger, 1990, s.307, dn.114; Kitchin, 1990, s.99).

⁵⁰ Anayasal Gözetim Kanunu, m.27; Hausmaninger, 1990, s.307; Kitchin, 1990, s.102-103; Thomas, s.427. Komite üyelerinin, belirli koşulların varlığı halinde atandıkları organ tarafından geri çağırılabilen veya belirli durumlarda disiplin sorumlulukları olan yargı mensuplarından çok daha güvenceli oldukları yönünde bkz. Hausmaninger, 1990, s.316-317.

⁵¹ Bu ve bu hükmün kanunda yer alması gerektiği yönünde görüş için bkz. Hausmaninger, 1990, s.311, 313.

⁵² İhdas edilen devlet başkanlığı ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Quigley, 1991a, s.67-93.

⁵³ Anayasal Gözetim Kanunu, m.6; Hausmaninger, 1992, s.308; Quigley, 1991a, s.78; Ismatov, s.82-83. Seçim sürecinin

Komitenin ve üyelerinin bağımsızlıklarına ve üyelerin güvencelerine ilişkin söz konusu düzenlemelerin, Sovyetler Birliği tarihinde kuvvetler ayrılığı yönünde atılmış en ciddi adıma karşılık geldiği, parlamentonun mutlak üstünlüğünden önemli bir kopuşu işaret ettiği yönündeki tespitlere katılmamak mümkün değildir⁵⁴. Komitenin ve üyelerinin kağıt üstünde bugün dahi birçok denetim organından çok daha kapsamlı güvencelere sahip olmalarına karşın, Komitenin çok kısa ömürlü olması bu hususta kesin bir yargıda bulunmayı güçleştirmektedir. Bununla birlikte, aday gösterme yetkisinin devlet başkanına verilmesi tercihine gösterilen direnç ile aşağıda yer verilecek Komite uygulamasının, en azından bağımsızlığın kağıt üzerinde kaldığını ve Komitenin siyasi erkin güdümü altında olduğunu söylemeye imkan vermediğinin altını çizmek gerekir.

Son olarak Komitenin organizasyonuna ve çalışma düzenine ilişkin mecburen oldukça kısa bir açıklama yapmak gerekir. Zira hayli kısa olan Gözetim Kanunu bu hususta oldukça sınırlı düzenlemelere yer vermekle yetinmiş, detaylı düzenlemeleri ileride Komite tarafından kabul edilecek ve fakat yayınlanmayacak olan Komite İçtüzüğüne bırakmıştı⁵⁵. Aynı durum Komite organizasyonunun bir parçası olan Komite Sekreteryası için de geçerliydi. Komite Sekreteryasının Komitenin destek birimi olduğunu ifade etmekle yetinen Kanun, Sekreteryanın yapısı ve personeline ilişkin düzenlemeleri Komiteye bırakmıştı⁵⁶.

Komitenin organizasyonu ve çalışma düzeni bağlamında Başkanın ve Başkan yardımcısının Komite içindeki konumuna ayrı bir yer açmak gerekir. Anayasal Gözetim Kanunu gereği Komite Başkanı, Komitenin çalışma düzenini sağlamak ve Komiteye liderlik etmekle görevli olduğu gibi; Komite gündemini belirlemek, kendi inisiyatifi veya en az üç üyenin talebi ile Komiteyi toplamak ve bu toplantıları yönetmekle görevliydi⁵⁷. Başkanlık makamını güçlü kılan bir diğer husus, oylamalarda eşitlik olması halinde Başkanın oyuna üstünlük tanınmasıydı⁵⁸. Başkan yardımcısına baktığımızda ise başkanın kendisine devrettiği görevleri ifa etmekle yükümlü olan başkan yardımcısı, başkanın yokluğunda Komiteyi yönetmekle görevliydi⁵⁹.

Yüksek Sovyet Başkanının kontrolünde olmasının parlamentonun üstünlüğünün tezahürü olduğu yönünde görüş için bkz. Trochev, s.59.

⁵⁴ Lien, Molly Warner. "Red Star Trek: Seeking a Role for Constitutional Law in Soviet Disunion." *Stan. J. Int'l L.*, C. 30, S. 1, 1994, s.85. Benzer yönde Thomas, s.427; Kitchin, 1990, s.104. Güvencelerin ötesinde, bizzat Komitenin kuruluşunun -devlet başkanlığı makamının ihdası ile birlikte- Sovyet kuvvetler ayrılığının başlangıç noktası olduğu yönünde görüş için bkz. Ulitsky, Inna. "Legal and Constitutional Basis for the Development of the Rule of Law in Russia." *Bull. Austl. Soc. Leg. Phil.*, C. 18, 1993, s.81. Benzer yönde bkz. Domrin, Alexander N. "Ten Years of Legal Reform in the Former Soviet Union: A 'Progress' Report." *Proceedings of the ASIL Annual Meeting* Vol. 93, Cambridge University Press, 1999, s.236.

⁵⁵ Anayasal Gözetim Kanunu, m.28; Thomas, s.427. Komitenin iç örgütlenmesi ve çalışma düzenine ilişkin kamuya açık bilgilerin hayli sınırlı olduğu, Komitenin üç bölüm şeklinde çalıştığına bile ancak bir üyenin röportajı ile kamunun vakıf olabildiği yönünde bkz. Hausmaninger, 1992, s.309. Komite tarafından kabul edilen İçtüzüğün yayınlanmadığı yönünde bkz. Hausmaninger, 1992, s.308.

⁵⁶ Anayasal Gözetim Kanunu, m.30; Hausmaninger, 1990, s.308.

⁵⁷ Anayasal Gözetim Kanunu, m.14; Hausmaninger, 1990, s.304.

⁵⁸ Anayasal Gözetim Kanunu, m.18; Hausmaninger, 1990, s.306.

⁵⁹ Anayasal Gözetim Kanunu, m.14; Hausmaninger, 1990, s.304. Anayasal Gözetim Kanunu (m.14), başkan ve başkan yardımcısının görevlerini ifa etmelerinin mümkün olmadığı durumlarda Komite üyelerinin, başkan veya başkan yardımcısı görevinin başına dönünceye, eğer bu mümkün olmazsa Halk Vekilleri Kongresi tarafından yenisi seçilinceye

2. Anayasal Gözetim Komitesinin Görev ve Yetkileri

1989 tarihli Anayasal Gözetim Kanunu, anayasal gözetimin amacını ve dolayısıyla Komitenin görevini, anayasaya riayetini sağlanması ile temel hak ve özgürlüklerin korunması olarak ifade etmekteydi⁶⁰. Bu iki temel görevi kapsamında Komitenin ana yetkisi anayasallık ve yasallık⁶¹ denetimi yapmak iken; yanı sıra danışma görüşü verme, Birlik ve cumhuriyetler ile cumhuriyetlerin kendi aralarındaki yetki uyuşmazlıklarını çözme ve kanun girişimi yetkileri de bulunmaktaydı⁶². Temel hak ve özgürlüklerin korunması kapsamında kanun tasarısında yer alan bireysel başvuruları karara bağlamak yetkisi, kanunun komisyonda yapılan son okumasında maalesef metinden çıkarılmıştı⁶³.

Komitenin danışma görüşü verme yetkisi esasen Komitenin norm denetimi yetkisi içinde kalmakta ve taslak metinler üzerinde gerçekleşmekteydi. Bu yetkisi kapsamında Komite, Halk Vekilleri Kongresi veya Yüksek Sovyet önündeki kanun ve kararname taslaklarının anayasallığı noktasında karar verebiliyordu⁶⁴.

Komitenin federal yapı içindeki yetki uyuşmazlıklarını karara bağlama yetkisi⁶⁵, Komitenin kullanma şansına sahip olamadığı bir yetkiydi. Daha önce ifade edildiği üzere, cumhuriyetlerden gelen direnç karşısında Komitenin gerek cumhuriyetlerin mevzuatlarını denetleme gerekse de yetki uyuşmazlıklarını çözüme bağlama yetkilerini düzenleyen hükümlerin yürürlüğü, yeni Birlik antlaşmasının kabulüne kadar ertelenmişti ki hiçbir zaman gerçekleşmeyen bu durum Komitenin bu yetkisini kullanmasına olanak tanımamıştı⁶⁶.

Nihayet, Komitenin, alışıl gelmedik görünmekle birlikte, Sovyetler Birliğinde bazı organ ve makamlara tanınan ve kanun teklifi olarak da ifade edilebilecek olan kanun girişimi yetkisi, özellikle yasama ihmalinin giderilmesi ve yasamayla karşı karşıya gelmekten kaçınılması noktasında etkili olma potansiyeli taşımaktaydı⁶⁷. Bu yetkisi kapsamında Komitenin gerek Halk Vekilleri Kongresi gerekse de Yüksek Sovyet nezdinde kanun girişiminde bulunabilmesi mümkündü. Komite kısa süren ömründe fırsat buldukça bu yetkisini kullanmıştı. Örneğin, İsrail'e göç eden Birlik vatandaşlarının vatandaşlık durumlarına ilişkin verdiği hak ihlali kararı sonrası Komite, kayıp dahil tüm vatandaşlık

dek kendi aralarından geçici bir başkan seçeceklerini öngörmekteydi.

⁶⁰ Anayasal Gözetim Kanunu, m.1; Hausmaninger, 1990, s.299; Kitchin, 1995, s.444.

⁶¹ Komiteye yasallık denetimi yetkisi verilmesinin altında yatan temel nedenlerden birinin, Birlik kanunlarının farklı düzeydeki iki parlamentonun ürünü olan ve altlık üstlük ilişkisi gösteren iki türe ayrılmasından ileri geldiği; bu durumun daha alt seviyede olan Yüksek Sovyet tarafından kabul edilen kanunların, Birliğin en üst organı olan Halk Vekilleri Kongresi kanunlarına uygunluğunun da denetlenmesini gerekli kıldığı yönünde bkz. Feldbrugge, s.165.

⁶² Thomas, s.427.

⁶³ Ismatov, s.83.

⁶⁴ Thomas, s.428; Hausmaninger, 1990, s.319.

⁶⁵ Anayasal Gözetim Kanunu, m.11.

⁶⁶ Ismatov, s.82, 84; Thorson, 2004, s.192; Thomas, s.428; Maggs, 1991, s.1051; Hausmaninger, 1992, s.309; Thorson, 2012, s.32.

⁶⁷ Hausmaninger, 1990, s.307, 319-320. Nitekim Kanun, bu yetkiyi tanıırken ihmal sorununa özel bir vurgu yapmaktaydı. Anayasal Gözetim Kanununa (m.23) göre Komite, anayasaya aykırılığın yasal düzenleme eksikliğinden ileri gelmesi halinde ve gerekli gördüğü diğer hallerde kanun girişimi yetkisini kullanabilecekti.

uyuşmazlıklarına yargısal koruma getirilmesini parlamentodan talep etmişti⁶⁸. Bir diğer örnekte ise Komite, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi'ne bireysel başvuru olanağı tanıyan Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'ne Ek Birinci İhtiyari Protokol'ün onaylanmasını talep etmiş, Yüksek Sovyet bu isteği çok kısa süre içinde yerine getirmişti⁶⁹.

II. ANAYASAL GÖZETİM KOMİTESİNİN NORM DENETİMİ YETKİSİ VE ANAYASAL GÖZETİM KOMİTESİ UYGULAMASI

A. Anayasal Gözetim Komitesinin Norm Denetimi Yetkisi

Komitenin iki temel görevi olan anayasaya riyeti sağlama ve hakların korunması, norm denetimi yoluyla gerçekleşmekteydi. Denetimin kapsamının anayasallıkla sınırla olmayıp yasallık denetimini de içermesi nedeniyle Komite, çok geniş yelpazedeki normatif işlemler üzerinde denetim yetkisini haizdi⁷⁰. Gerçekten de Komite, Birlik (federal) parlamentolarının kanun ve diğer normatif işlemlerinin yanı sıra her ne kadar yürürlüğü ertelenmiş ve hak ihlali istisnası dışında uygulanamamış olsa da Birlik üyesi cumhuriyetlerin anayasalarını ve kanunlarını, uluslararası antlaşmaları, devlet başkanının kararnamelerini, Bakanlar Kurulunun düzenleyici işlemlerini ve hatta Sovyet Yüksek Mahkemesinin içtihadı birleştirme kararları olarak ifade edebileceğimiz kılavuz kararlarını denetleyebilmekteydi⁷¹.

Denetimin konu yönünden kapsamıyla benzer biçimde denetim yoluna başvurabileceklerin kapsamı da geniş tutulmuştu. Başvuru imkanı, muhalefeti de içere(bile)cek şekilde siyasi makam ve organlara verilmekteydi. Ancak başvuruçuların kapsamı bazı norm türleri bakımından o denli geniş tutulmuştu ki Sovyetler Birliği Yüksek Mahkemesi, Kamu Savcısı ve hatta Sovyet Bilimler Akademisi dahi denetim yolunu işletebilmekte; ayrıca Komite de belirli normlar bakımından kendiliğinden harekete geçebilmekteydi⁷².

Komitenin denetiminde ölçü normlar ve denetimi harekete geçirebileceklerin kapsamı, denetime konu normatif işlemlerin hiyerarşideki yerine göre değişiklik göstermekteydi. Bu hususu denetimin konusu ve ölçü normlar ile denetime başvurabilecekler yönünden ayrı ayrı ve öncelikle ele almak yerinde olacaktır. Sonrasında sırasıyla norm denetiminin işleyişi ile denetim sonunda verilecek kararın niteliği ve sonuçları incelenecektir.

1. Norm Denetiminin Konusu ve Ölçü Norm Meselesi

Anayasal Gözetim Kanunu (m.10), denetimde kullanılacak ölçü normları merkeze alan,

⁶⁸ Hausmaninger, 1992, s.315-316 dn. 79.

⁶⁹ Bowring, s.41-42; Van Den Berg, 1992, s.212-213 ve özellikle dn.42; Hausmaninger, 1992, s.327-328. Komite ve Yüksek Sovyet'in bu iş birliğinin Birliği, hakların korunmasında o dönem Amerika Birleşik Devletleri ile Birleşik Krallık'ın önüne taşıdığı yönünde görüş için bkz. Bowring, s.41-42.

⁷⁰ Anayasal Gözetim Kanunu, normatif nitelikte olmayan işlemlerin denetimine olanak tanımamaktaydı. Bu kapsamda Kanun (m.10), mahkemelerce verilen hüküm ve kararların, Savcılık ve Devlet Tahkim makamlarının kararlarının denetimin kapsamı dışında kaldığını açıkça düzenlemekteydi (Hausmaninger, 1990, s.303). Denetimin kapsamı dışında kalan işlemlerin listesi için bkz. Kitchin, 1990, s.101.

⁷¹ Kitchin, 1990, s.100; Hand, 2016, s.33; Hartwig, s.457.

⁷² Thorson, 2012, s.32. Ayrıca bkz. Hartwig, s.458.

kademeli ve üçlü bir anayasallık ve yasallık denetimi ayrımı yapmaktaydı. Bu doğrultuda ilk basamakta ölçü norm sadece anayasa olarak belirlenmişken, diğer basamaklarda ölçü normun kapsamı genişlemekte ve Birlik kanunları denetimde ölçü norm halini almaktaydı.

Bahse konu ayrım kapsamında Komite ilk olarak; *i)* Halk Vekilleri Kongresine sunulan kanun ve diğer normatif işlem taslaklarının *ii)* Halk Vekilleri Kongresince kabul edilen Birlik kanunları ile Kongre tarafından kabul edilen diğer normatif işlemlerin ve nihayet *iii)* cumhuriyetlerin anayasalarının⁷³ anayasaya uygunluğunu denetlemekle yetkiliydi⁷⁴.

Ayrımın ikinci basamağında, Anayasanın yanı sıra Birliğin en üst organı olan Halk Vekilleri Kongresi tarafından kabul edilen kanunlar da ölçü norm haline gelmekteydi. Bu kapsamda Komite; *i)* Yüksek Sovyet'e sunulan kanun ve diğer normatif işlem taslakları, *ii)* Yüksek Sovyet tarafından çıkarılan kanun ve diğer normatif işlemleri ve nihayet *iii)* Yüksek Sovyet'in her iki meclisinin⁷⁵ rezolüsyon taslakları ile halihazırda çıkardıkları rezolüsyonları Anayasaya ve Halk Vekilleri Kongresi kanunlarına uygunluk yönünden denetleyebilmekteydi⁷⁶.

Nihayet ayrımın son basamağında ise Komite; *i)* Yüksek Sovyet Prezidyumu'nun kararname ve kararlarını⁷⁷, *ii)* Yüksek Sovyet Başkanının emirlerini, *iii)* cumhuriyetlerin kanunlarını⁷⁸, *iv)* Bakanlar Kurulu karar ve emirlerini⁷⁹, *v.)* Birlik ve cumhuriyetlerin onay için sunulan uluslararası antlaşmalar ve diğer uluslararası taahhütlerini; *vi)* Sovyet Yüksek Mahkemesi Genel Kurulu'nun kılavuz (içtihadı birleştirme) kararlarını, *vii)* Birliğin Kamu Savcısı ile Tahkim Başhakeminin

⁷³ Daha önce de ifade edildiği üzere, Baltık ülkelerinin başı çektiği cumhuriyetlerden gelen direnç nedeniyle, tek bir istisnai hal dışında, Komitenin cumhuriyet mevzuatlarının denetimine dönük yetkisinin yeni Birlik Antlaşmasına kadar yürürlüğe girmeyeceği düzenleme altına alınmıştı ki bu hiçbir zaman gerçekleşmemişti (Thorson, 2004, s.192; Ismatov, s.82, 84; Maggs, 1991, s.1051; Hausmaninger, 1992, s.309; Thorson, 2012, s.32).

⁷⁴ Anayasal Gözetim Kanunu, m.10; Hausmaninger, 1990, s.302.

⁷⁵ Daha önce de ifade edildiği üzere Yüksek Sovyet, Birlik Sovyeti ve Uluslar Sovyeti olmak üzere, iki meclisli bir yapıydı.

⁷⁶ Anayasal Gözetim Kanunu, m.10; Hausmaninger, 1990, s.302.

⁷⁷ Anayasal Gözetim Kanunu, kuvvetler ayrılığı yönünde atılan bir diğer adım olan devlet başkanlığı makamının ihdasından önce yayınlanmış; devlet başkanlığını ihdas eden sonraki tarihli değişiklikleri içerecek şekilde maalesef güncellenmemişti. Bu kapsamda Kanunda halen önceki yapıya referansla ilga edilen Yüksek Sovyet Prezidyumu'nun (The Presidium of the Supreme Soviet) düzenleyici işlemlerinin denetime tabi olduğu ifade edilmekteydi. Devlet başkanlığı makamı ihdas edildikten sonra başkanlık kararnamelerinin Komite denetimine tabi olup olmadıkları yönünde tereddüt hasıl olmuş; ilk devlet başkanı Gorbaçov'un Halk Vekilleri Kongresi tarafından seçilmiş olması Komitenin elini güçlendirmişti. Komite, Halk Vekilleri Kongresi tarafından seçilen ya da atanan organların işlemlerini denetleme yetkisini haiz olması kuralı üzerinden devlet başkanının düzenleyici işlemlerini denetleme yetkisini kendisinde görmüştü (Van Den Berg, 1992, s.217; Henderson, s.150; Hausmaninger, 1992, s.307, dn.6).

⁷⁸ Komitenin cumhuriyetlerin kanunlarının denetimine dönük yetkisinin yeni Birlik Antlaşmasına kadar yürürlüğe girmeyeceği düzenleme altına alınmıştı.

⁷⁹ Kanun altı işlemlerin ve özellikle yürütmenin düzenleyici işlemlerinin denetimin kapsamına alınması isabetli bir tercih olarak değerlendirilmekteydi. Sovyet uygulamasında normlar hiyerarşisinin çalışmadığını, uygulamada normlar hiyerarşisine riayet kültürünün olmadığını söylemek abartılı olmazdı. Başta bakanlıkların işlemleri olmak üzere, kanun altı düzenleyici işlemler yoluyla kanunların uygulanamaz hale getirilmeleri vaka-i adiyedendi. Komitenin kanun altı normlara dönük yetkisi, her ne kadar Anayasal Gözetim Kanunu diğer devlet organlarının düzenleyici işlemleri üzerinde denetim yetkisinin olduğunu ifade etse de esasen bakanlar kurulunun düzenleyici işlemleri ile sınırlıydı (Hausmaninger, 1990, s.317-318).

normatif karakterli düzenlemelerini ve nihayet viii) diğer devlet organları ile kamu organizasyonlarının, Kamu Savcılığının gözetim yetkisi⁸⁰ kapsamında kalmayan düzenleyici işlemlerini Anayasaya, Halk Vekilleri Kongresi kanunları ile Yüksek Sovyet kanunlarına uygunluk yönünden denetleme yetkisini haiz kılınmaktaydı⁸¹.

Görüldüğü üzere, denetime konu farklı normatif işlemler kapsamında ölçü normlar olarak karşımıza anayasa ile Kongre ve Yüksek Sovyet tarafından kabul edilen Birlik kanunları çıkmaktaydı. Bununla birlikte, Komiteyi cumhuriyetlerin mevzuatlarını dahi denetleme imkanına sahip kılan ve esasen Komite kararlarının etkisine ilişkin önemli bir istisnaya yer veren Anayasal Gözetim Kanunu, denetimde kullanılacak ölçü normların kapsamını da genişletmekteydi. Aşağıda daha detaylı ele alınan söz konusu istisna, Komitenin denetim neticesinde Birlik Anayasasında ve Birliğin tarafı olduğu uluslararası antlaşmalarda güvence altına alınan temel hak ve özgürlüklerin ihlal edildiği sonucuna ulaşması halinde, denetime konu normun derhal geçersiz hale geleceğini öngörmekteydi⁸². Birliğin tarafı olduğu temel hak ve özgürlüklere ilişkin uluslararası metinler, bu istisna ve Komitenin bu istisnaya dönük yaklaşımı sayesinde, söz konusu üçlü ayırımdaki her bir basamak için ölçü norm halini almaktaydı⁸³.

İnsan hakları temelli söz konusu istisna, Sovyet tarihi bakımından önemli bir değişimi temsil etmekteydi. Birliğin, tarihi boyunca iç hukuku uluslararası hukuka kapalı tutma yaklaşımı; bu istisnai hüküm ve Komitenin özellikle Birleşmiş Milletler insan hakları belgelerini denetimde ölçü norm olarak kullanma⁸⁴ ve bunları iç hukukta derhal uygulama yönündeki ısrarcı tutumuyla kırılmaktaydı⁸⁵. Birliğin hiçbir dönemde tarafı olduğu uluslararası insan hakları sözleşmelerini iç hukukun parçası haline getirme ve uygulama niyeti olmadığı, hatta 1977 Sovyet Anayasasının

⁸⁰ Daha önce de ifade edildiği üzere Sovyet anayasallık denetimi çok şerikli bir yapı göstermekteydi. Bu yapının Komitenin etkinliği üzerinde olumsuz etki gösterme potansiyeli söz konusuydu. Bu etki potansiyelinin önemli bir nedeni de Kamu Savcılığının gözetim yetkisi kapsamına giren düzenleyici işlemlerin Komite veya yargı tarafından denetlenemiyor oluşuydu. Hemen yukarıda ifade edildiği üzere, Sovyet uygulamasında yasa hükümlerine tamamen aykırı ve bunların uygulanmasını imkansız kılan kanun altı işlemlerle karşılaşmak olağandı. Bu işlemlerin Komite ya da etkili bir yargı denetimi dışında kalmış olmaları, anayasallık denetiminin istenen etkinliğe ulaşmasının neredeyse imkansız hale getirmekteydi (Hausmaninger, 1990, s.317-318).

⁸¹ Anayasal Gözetim Kanunu, m.10; Feldbrugge, s.165; Hand, 2016, s.33; Hausmaninger, 1990, s.302-303.

⁸² Anayasal Gözetim Kanunu, m.21; Damrosch, s.2325; Hand, 2016, s.33.

⁸³ Komitenin haklara ilişkin tarafı olunan uluslararası metinleri ilk kararıyla birlikte anayasallık bloğuna dahil ettiği yönünde bkz. Çağlar, s.21; Danilenko, Gennady M. "The new Russian constitution and international law." *The American Journal of International Law*, C. 88, S. 3, 1994, s.460.

⁸⁴ Komitenin uluslararası insan hakları belgelerine çok sık referans vermesi ve esasen kararlarını bunlar üzerine bina etmesi bir yönüyle bir zaruretin de sonucuydu. 1977 Sovyet Anayasasının etkili bir denetime olanak tanımaktan uzak düzenleme tarzı, Komitenin Birliğin tarafı olduğu BM insan hakları metinlerini hak ihlali denetiminin merkezine almasında etkili olmuştu. Benzer şekilde, Komitenin bu tercihinin, daha üstün koruma sağladıkları ve/veya daha spesifik düzenlemeler ihtiva ettikleri durumlarda bu metinleri merkeze almak suretiyle anayasayı uluslararası hukukla uyumunu güçlendirecek şekilde yorumlama niyetinin ürünü olduğu yönünde bkz. Damrosch, s.2327-2328.

⁸⁵ Hausmaninger, 1992, s.311, 330; Danilenko, s.460; Bowring, s.40-41; Vereshchetin, Vladlen S. "New Constitutions and the Old Problem of the Relationship between International Law and National Law." *EJIL*, C. 7, 1996, s.36; Ulitsky, s.74. Bu tercihin, sosyalizmin çöküşü sürecinde ideolojik temelini kaybeden devletlerin oluşan boşluğu hukuk sisteminin inşasına olanak tanıyacak şekilde uluslararası hukuk ile doldurmaya çalışmaları eğiliminin bir yansıması olduğu yönünde bkz. Hartwig, s.457.

uluslararası antlaşmaların hukuki statüsü ile bunların iç hukuka aktarımına ilişkin herhangi bir hüküm vazetmediği⁸⁶ göz önüne alındığında, Komitenin uluslararası antlaşmaları doğrudan ve derhal uygulanabilir hukuk kaynağı haline getirme ve uluslararası antlaşmalara kanun üstü bir konum tanıma yönündeki ısrarcı görüntüsünün hukuki izolasyonun kırılmasında ne denli önemli bir adım olduğu daha açık görülmektedir⁸⁷.

2. Norm Denetimine Başvuru

Komiteye norm denetimi için başvurabilme yetkisi temelde siyasi organ ve makamlara tanınmıştı. Anayasal Gözetim Kanunu (m.12), bir yandan denetimin konusunu oluşturan normların normlar hiyerarşisindeki basamağı düştükçe denetime başvurabileceklerin kapsamının genişlediği bir yapı oluştururken; diğer yandan örneğine pek rastlanmayacak biçimde⁸⁸ belirli normlarla sınırlı olmak kaydıyla Komiteye kendiliğinden harekete geçme yetkisi vermektedir.

Denetime başvurabilecekler bakımından dikkat çekici olan hususların başında, parlamentolar tarafından yapılacak başvurular için aranan çoğunluklar gelmekteydi. Denetime başvuru için aranan oranların, düşük olmamakla birlikte, muhalefet bakımından başvuruyu olanaksız kılacak düzeyde olmadıklarını söylemek gerekir. Gözetim Kanunu, Komiteyi harekete geçirmek için gerek Halk Vekilleri Kongresi gerekse Yüksek Sovyet bakımından üye tam sayısının beşte bir (1/5) çoğunluğu aramaktaydı. Bir yandan Birlik parlamentolarına geniş kapsamlı bir başvuru yetkisi tanınırken; diğer yandan cumhuriyetlerin en üst karar organlarının neredeyse Komitenin denetimine konu her tür norma karşı başvurabilmeleri öngörülmüştü⁸⁹. Yanı sıra devlet başkanı ve Yüksek Sovyet başkanı da belirli normlar bakımından Komiteye başvuru yetkisini haiz kılınmışlardı.

Komiteye başvurabileceklerin kapsamı, Yüksek Sovyet Prezidyumu ve bakanlar kurulu dışında kalan diğer devlet organları ile kamusal organizasyonların normatif işlemleri bakımından oldukça genişletilmişti. Öyle ki, başvuru yetkisini haiz olağan siyasi organ ve makamlar dışında, parlamentoların daimi komisyonları, bakanlar kurulu, Sovyet Yüksek Mahkemesi, Kamu Savcısı, Tahkim Başhakemi, Sovyet Bilimler Akademisi dahi söz konusu diğer devlet organları ile kamusal organizasyonların işlemlerini Komite önüne taşıyabilmekteydiler⁹⁰.

Uygulamaya bakıldığında, denetimi harekete geçirebilme yetkisiyle donatılan siyasi makam ve organların denetimi harekete geçirmekle pek de ilgilenmediklerini söylemek gerekir⁹¹. Sayılanlar arasında devlet başkanı, Yüksek Sovyet (ve Başkanı) ve cumhuriyetlerin en üst organları dışında

⁸⁶ Sovyet Hukukunun hiçbir dönemde uluslararası hukukun iç hukukta uygulanmasına ve aktarımına ilişkin genel bir düzenleme içermediği; cumhuriyetler de dahil olmak üzere tüm Birlikte katı egemenlik algısına dayanan bir tür düalist doktrin olduğu yönünde bkz. Van Den Berg, 1992, s.213.

⁸⁷ Bowring, s.40-41; Danilenko, s.460; Vereshchetin, s.36; Hausmaninger, 1992, s.311, 330; Trochev, s.97; Van Den Berg, 1992, s.213. Bu gelişmenin 1993 Rusya Anayasası hazırlık sürecinde uluslararası hukukun iç hukukun parçası kılınması ve iç hukuktaki yerinin belirlenmesi konusunda olumlu etki gösterdiği yönünde bkz. Vereshchetin, s.36.

⁸⁸ Yugoslav Anayasa Mahkemesi ile Polonya Anayasa Mahkemesi de o dönem benzer şekilde re'sen harekete geçebilme yetkisiyle donatılmışlardı (Hartwig, s.452, 455).

⁸⁹ Halk Vekilleri Kongresi konu bakımından en geniş başvuru yetkisine sahipti (Feldbrugge, s.166).

⁹⁰ Anayasal Gözetim Kanunu, m.12; Hausmaninger, 1990, s.303-304; Thorson, 2012, s.32; Thorson, 2004, s.192.

⁹¹ Ismatov, s.85; Blankenagel, s.26.

kalanlar Komiteye başvuru yolunu hiç kullanmadılar⁹². Komiteye yönelik olumsuz bakışlarının bir sonucu olarak cumhuriyetler tarafından yapılan başvuru sayısı da hayli azdı ve en bilineni Rusya Yüksek Sovyeti tarafından yapılmıştı⁹³.

Siyasi makamların bu gönülsüzlüğünün muhtemel önceden öngörülmüş olmasının bir tezahürü olarak Anayasal Gözetim Kanunu (m.12 ve 13) ile Komiteye denetimi kendi inisiyatifiyle başlatma yetkisi tanınmıştı⁹⁴. Bu yetkisi kapsamında Komite, Birliğin en yüksek devlet ve idare organlarının yanı sıra, Halk Vekilleri Kongresi ile Yüksek Sovyet tarafından oluşturulan veya seçilen organların normatif işlemlerini Birlik Anayasası ve kanunlarına uygunluk yönünden denetlemek üzere kendiliğinden harekete geçebilmekteydi⁹⁵. Komitenin yetkisinin bu şekilde belirlenmiş olması, Komitenin Birlik üyesi cumhuriyetlerin mevzuatlarını denetlemek üzere kendiliğinden harekete geçebilmesinin önünü açıkça kapatmaktaydı. Nitekim Komiteye yetkili organlarca yapılan başvuruların neredeyse tamamı bu kapsamda yapılan başvurulardan oluşuyordu⁹⁶.

Komitenin vermiş olduğu kararların çok büyük bölümünün kendi inisiyatifinin sonucu olduğu⁹⁷ göz önünde tutulduğunda, re'sen denetim tercihin Komiteye etkinlik kazandırma yönünde olumlu sonuç verdiği açıktır⁹⁸. Buna karşın, Komiteye denetimi bizzat harekete geçirme yetkisi tanınması, tarafsızlık ve kendi davasının hakimi olma bazlı eleştirilere kapı aralayan bir tercihti⁹⁹.

Komitenin kendiliğinden harekete geçebilmesinin olumlu bir diğer yönü, bireylerin dolaylı da olsa denetimi tetikleyebilmeleri olmuştu¹⁰⁰. Daha önce de ifade edildiği üzere, kanun taslağında yer alan bireysel başvuru yolu taslağın son okumasında metinden çıkarılmıştı¹⁰¹. Dolayısıyla bireylerin Komiteyi doğrudan¹⁰² harekete geçirebilmeleri mümkün değildi¹⁰³. Bununla birlikte, sonraki

⁹² Thorson, 2012, s.53; Blankenagel, s.26; Hausmaninger, 1992, s.317. Komiteye yapılan sınırlı sayıdaki başvurunun ikisinin Komitenin aldığı bir inisiyatif ile bağlantılı olduğu yönünde bkz. Blankenagel, s.26.

⁹³ Hausmaninger, 1992, s.317; Trochev, s.95-96; Thorson, 2012, s.53. Başvuru ve karar istatistikleri için bkz. Thorson, 2012, s.53-54.

⁹⁴ Blankenagel, s.26; Feldbrugge, s.166; Hand, 2016, s.33; Thorson, 2004, s.192.

⁹⁵ Hausmaninger, 1990, s.304. Kanuna göre başkan, başkan yardımcısı ile üyeler bir normun Komite inisiyatifi ile denetlenmesini talep edebilme hakkına sahipti. Denetimin başlatılması toplantıya katılan üyelerin çoğunluğunun oyu ile mümkündü (Anayasal Gözetim Kanunu m.13; Hausmaninger, 1990, s.304).

⁹⁶ Hausmaninger, 1992, s.310; Trochev, s.59, dn.17. Komitenin, cumhuriyetlerin mevzuatlarını denetleme yetkisinin yürürlüğünün ertelenmesi nedeniyle, cumhuriyetlerin mevzuatları üzerinde sadece Birlik Anayasası ve Birliğin tarafı olduğu uluslararası antlaşmalarda güvence altına alınan hak ve özgürlüklerin ihlali yönünden denetim yetkisinin bulunduğunu; nitekim söz konusu başvuruların da bu kapsamda değerlendirildiğini belirtmek gerekir.

⁹⁷ Lien, s.85-86; Thorson, 2012, s.53; Ismatov, s.84; Hausmaninger, 1992, s.310.

⁹⁸ Komitenin kararlarının büyük bölümünün kendi inisiyatifiyle alınmış olmasının, Komitenin güçsüzlüğünün yanı sıra Komite yönetiminin denetime dönük hevesinin açık işareti olduğu yönünde görüş ve gerekçeleri için bkz. Trochev, s.95 vd. Benzer şekilde, Komiteye cumhuriyetleri merkezin otoritesi içinde tutmaya dönük istisna dışında siyasi makamlarca ilgi gösterilmemesinin Komitenin önemsiz bir aktör olduğunu gösterdiği yönünde bkz. Thorson, 2012, s.53-54.

⁹⁹ Ismatov, s.84.

¹⁰⁰ Blankenagel, s.26.

¹⁰¹ Ismatov, s.83.

¹⁰² Anayasal Gözetim Kanunu (m.12), bireylerin denetime başvurabilecek organlara denetim yolunu işletmeleri talebiyle başvurabileceklerini düzenleme altına almak suretiyle dolaylı bir başvuru imkanı öngörmekteydi. Bu hususta bkz. Hartwig, s.458.

¹⁰³ Thorson, 2004, s.192; Quigley, John. "The Soviet Union as a state under the rule of law: An overview." *Cornell Int'l*

tarihlerde Komite üyeleriyle yapılan mülakatlar, Komitenin vatandaşlardan gelen geniş çaplı şikayetlere kayıtsız kalmadığını, bir şekilde bireyleri de sürece dahil ettiğini göstermiştir. Üyelerinin beyanlarıyla bazı önemli kararlar, Komitenin re'sen inceleme yetkisini vatandaşlardan gelen mektuplar üzerine kullanmasının sonucuydu¹⁰⁴.

3. Norm Denetiminde Usul ve İşleyiş

Klasik öğretinin siyasi denetim yargısal denetim ayrımında kullandığı ölçütlerden biri, denetimi gerçekleştiren organın izlediği usulün niteliği üzerinde şekillenmekte, denetimde yargısal yöntem ve usullerin takip edilmesi ayrımında belirleyici olabilmektedir. Anayasallık denetimi hukuki bir mesele olduğundan, hukuki bakış açısının yanı sıra yargısal yöntem ve usulleri gerekli kılmaktadır¹⁰⁵. Bu açıdan değerlendirildiğinde, Anayasal Gözetim Komitesinin inceleme usulünün, klasik ayrımı ve bu ayrımında kullanılan söz konusu ölçütü geçersiz kılacak nitelikte ve anayasallık denetimi uygulamasında pek de alışlagelmedik düzeyde yargısal bir usul olduğunu en başından söylemek gerekir. Anayasal Gözetim Kanunu denetim usulüne dönük oldukça sınırlı düzenlemeler vazetmiş olsa da getirdiği usul, alışlageldik bir norm denetimi incelemesinden ziyade, tipik bir yargılamaya benziyordu.

Komite Başkanının, üye sayısının fazlalığının olumsuz etkilerine rağmen ayakta tutmaya çalıştığı¹⁰⁶ inceleme usulüne göre, yapılan başvuru üzerine Başkan tarafından bir veya daha çok üye raportör olarak atanmaktaydı. Başkan tarafından raportöre tanınan ve en çok altı ay olabilen sürede raportör üye, gerek görmesi halinde, tüm devlet organları ve kamu organizasyonlarından gerekli gördüğü bilgi ve belgeleri talep edebileceği gibi, ilgili gördüğü kişilerin beyanlarına da başvurabilmekteydi¹⁰⁷.

Kanuna göre (m.17), raporun teslimini müteakip bir ay içinde başkan tarafından bir toplantı tarihi belirlenmekteydi¹⁰⁸. Komite üyelerinin en az üçte iki (2/3) çoğunluğunun hazır bulunması ile açılabilen toplantıya denetim yoluna başvuran organ ile işlemi denetime konu edilen organın temsilcileri katılma hakkına sahipti¹⁰⁹. Kural olarak kamuya açık olan oturum¹¹⁰, esasen çelişme

LJ, C. 23, S. 2, 1990, s.212; Hartwig, s.458. Bu eksikliğe karşın Komitenin hak ve özgürlüklere ilişkin sorunların takibinde duyarlı olduğu yönünde bkz. Quigley, 1991b, s.286.

¹⁰⁴ Blankenagel, s.26. Yazar, iş yaşamında eşitlik, zorunlu alkol ve madde bağımlılığı tedavisi ile tüketicinin ayıplı mallara karşı korunmasına ilişkin Komite kararlarının bu etkileşimin örnekleri olduğunu ifade etmektedir. Komitenin faaliyete geçtikten sonra gündemine aldığı ilk dört meseleden ikisini bu kararlar oluşturmuştur. Bu hususta bkz. Maggs, 1991, s.1052; Hausmaninger, 1992, s.312.

¹⁰⁵ Değerli, s.26 vd.

¹⁰⁶ Thomas, s.427.

¹⁰⁷ Anayasal Gözetim Kanunu m. 16; Hausmaninger, 1990, s.305. Kanun, raportörün taleplerinin yerine getirilmemesinin, yanlış bilgi sunulmasının veya gerçeğe aykırı beyanda bulunulmasının ilgililerin sorumluluğuna sebebiyet vereceğini açıkça düzenleme altına almıştı.

¹⁰⁸ Kanun (m.17), Komite taslak görüşü ile ilgili evrakın, toplantı tarihinden en az on beş gün önce taraflara gönderilmesini düzenleme altına almaktaydı. Bu hususta ayrıca bkz. Hausmaninger, 1990, s.305.

¹⁰⁹ Anayasal Gözetim Kanunu m. 17. Toplantıya katılıp görüş sunabilecekler bunlarla sınırlı tutulmamış, diğer bazı organ ve makamlara da bu imkan tanınmıştı. Bu organ ve makamlar için bkz. Hausmaninger, 1990, s.305.

¹¹⁰ Anayasal Gözetim Kanunu (m.17), toplantıların sadece devlet sırrı ve kanunla korunan diğer sırların gerekli kılması durumunda kapalı yapılabilmesine izin vermektedir.

usulünün uygulandığı bir duruşmadan farksızdı. Raportör üyenin raporunu sunması ile başlayan oturum, katılım göstermiş olmaları halinde sırasıyla süreci başlatan organın temsilcisine ve işlemi incelenen organın temsilcisine görüşlerini sunmak için söz verilmesiyle devam ediyordu¹¹¹. Kanun (m.17), gerek görmesi halinde Komitenin, uzmanlar dahil olmak üzere, ilgili kişileri de dinleyebileceğini hüküm altına almaktaydı¹¹². Nihayet bu süreç tamamlandıktan sonra üyeler, karar için gizli bir toplantı yapmaktaydı. Çekimser oy kullanmanın mümkün olmadığı bu toplantı neticesinde verilecek karar, üye tam sayısının yarısından bir fazlasının oyunu zorunlu kılıyordu. Eşitlik halinde başkanın oyuna üstünlük tanınan bu görüşme sonrası alınan karar, kamuya açık oturumda tefhim (ilan) edilip daha sonra gerekçeli olarak yayınlanmaktaydı¹¹³.

4. Karar ve Kararın Etkisi

Gerçekleştirdiği denetim neticesinde Komite ölçü norma uygunluk veya aykırılık kararı verebilmekteydi. Komitenin vermiş olduğu aykırılık kararı esasen iptal kararı niteliğinde değildi. Komitenin yapmış olduğu aykırılık tespitine, farklı senaryolar altında farklı sonuçlar bağlanmaktaydı. Komitenin aykırılık kararları, kural olarak askıya alma veya tekil bir istisna kapsamında geçersizlik sonucu doğurmaktaydı¹¹⁴.

Parlamentonun üstünlüğünü ayakta tutma düşüncesiyle Sovyet kanun yapıcıları, üstünlüğün ayakta tutulduğunun göstergesi olarak Komitenin aykırılık kararının geçersizlik değil, askıya alma sonucu doğurması ve parlamentonun bu kararı aşabilme olanağına sahip kılınması yönünde tercihte bulunmuşlardı¹¹⁵. Bu çerçevede Komitenin aykırılık kararlarına ilk planda bağlanan tek sonuç askıya alınma olmasına karşın; kanunun hazırlık sürecinde getirilen geçersizlik istisnası, Komiteyi tipik bir siyasi denetim organından hayli uzak bir noktaya taşımaktaydı.

Komitenin vermiş olduğu aykırılık kararı, kural olarak denetime konu normu yapan organ normu anayasaya ve/veya kanuna uygun hale getirinceye dek, ki bu süre üç (3) ayla sınırlıydı, normun uygulamasını askıya almaktaydı¹¹⁶. İlgili organa tanınan sürenin uzatılması yetkisi maalesef Komiteye verilmediği gibi¹¹⁷, kararın gereğinin süresi içinde yerine getirilmemesi aykırılık kararına konu normun geçersizliğine sebebiyet vermemekteydi¹¹⁸. Bu halde Komite, duruma göre Halk

¹¹¹ Hausmaninger, 1990, s.305; Hausmaninger, 1992, s.310.

¹¹² Hausmaninger, 1992, s.309; Hausmaninger, 1990, s.305.

¹¹³ Anayasal Gözetim Kanunu m. 17 ve 18; Hausmaninger, 1990, s.305-306. Anayasal Gözetim Kanunu (m.18), Komite kararlarının gerekçeli olma zorunluluğunu açıkça düzenlemekteydi.

¹¹⁴ Ismatov, s.84. Askıya alma ve geçersizlik sonuçları dışında, Komitenin taslak metinler üzerinde yapmış olduğu denetim sonucu verdiği kararlar tavsiye niteliğindeydi (Thomas, s.428; Hausmaninger, 1990, s.319).

¹¹⁵ Parlamentonun üstünlüğü Fransız anayasallık denetimi serüveninde karşılığını parlamentonun kararı aşabilmesi şeklinde değil, kural olarak ön denetim yolu dışında bir denetime izin verilmemesinde bulmaktaydı.

¹¹⁶ Askıya alma kuralının iki önemli istisnası söz konusuydu. Anayasal Gözetim Kanunu (m.21), Halk Vekilleri Kongresi tarafından kabul edilen kanun ve diğer normlar ile cumhuriyetlerin anayasalarının anayasaya aykırı oldukları yönünde verilecek aykırılık kararlarının, bu normların uygulanmasının askıya alınması sonucunu doğurmayacaklarını düzenleme altına almaktaydı. Bu hususta ayrıca bkz. Feldbrugge, s.166; Hand, 2016, s.33; Thomas, s.428; Hausmaninger, 1990, s.306.

¹¹⁷ Süreyi uzatma yetkisinin Komiteye verilmesinin kanun çalışmalarında gündeme geldiği yönünde bkz. Hausmaninger, 1990, s.306, dn. 12.

¹¹⁸ Hausmaninger, 1990, s.306-307; Thorson, 2004, s.192-193; Thorson, 2012, s.32. O dönem benzer bir düzenlemeye

Vekilleri Kongresinden, Yüksek Sovyetten veyahut bakanlar kurulundan aykırılığın giderilmesini talep etmek durumundaydı. Yüksek Sovyet tarafından talebinin reddi halinde ise mesele nihai kararı vermek üzere Halk Vekilleri Kongresinin önüne taşınmaktaydı¹¹⁹.

Halk Vekilleri Kongresi gerek kendi kanun ve diğer normatif işlemleri ile cumhuriyet anayasalarına yönelik askıya alma sonucu doğurmayan Komite aykırılık kararlarını¹²⁰ gerekse de diğer organlar tarafında süresi içinde aykırılıkların giderilmemesi nedeniyle önüne gelen Komite kararlarını, anayasada değişiklik yapma çoğunluğu olan üye tam sayısının üçte iki (2/3) çoğunluğu ile kaldırabilmekteydi¹²¹. Uygulamada Komite kararının kaldırıldığı bir örnek olmamıştı¹²².

Komitenin vermiş olduğu aykırılık kararlarının askıya alma sonucu doğurması kuralının tek istisnası, Komitenin bireylerin Birlik Anayasası ve Birliğin tarafı olduğu uluslararası antlaşmalarda güvence altına alınan hak ve özgürlüklerinin denetime konu norm tarafından ihlal edildiğini tespit ve ilan etmesi haliydi. Bu halde Kanun, hangi türden olursa olsun, denetime konu normun derhal geçersiz hale geleceğini düzenleme altına almaktaydı¹²³. Bu kapsamda Komite, bir temel hak ve özgürlüğün ihlal edildiğini ilan ettiği anda ilgili norm kesin olarak hükümsüz hale gelmekteydi¹²⁴. Son söz Komiteye ait olup, Halk Vekilleri Kongresi dahil hiçbir organın bu karar üzerinde herhangi bir yetkisi yoktu¹²⁵.

sahip Polonya'da, aykırılığın üç ay içinde giderilmemesi halinde aykırı ilan edilen norm kendiliğinden geçersiz hale gelmekteydi (Hartwig, s.455). Polonya'nın tercihinin daha isabetli olduğunda kuşkuyla yer olmadığı gibi, Sovyet tercihinin isabetsizliği uygulamada kendini ağır biçimde göstermişti.

¹¹⁹ Anayasal Gözetim Kanunu, m.22. Ayrıca bkz. Feldbrugge, s.166; Hausmaninger, 1990, s.306-307.

¹²⁰ Komite bu düzenlemelere ilişkin aykırılık kararlarını derhal Halk Vekilleri Kongresine (cumhuriyet anayasaları söz konusu olduğunda ayrıca Yüksek Sovyete) göndermek zorundaydı. Kongre konuyu takip eden oturumunda karara bağlamakla yükümlüydü (Anayasal Gözetim Kanunu, m.19). Ayrıca bkz. Quigley, 1991b, s.285; Quigley, 1991a, s.82.

¹²¹ Anayasal Gözetim Kanunu, m.19 ve 22; Quigley, 1990, s.212; Hartwig, s.458; Hausmaninger, 1990, s.306-307; Thorson, 2012, s.32; Quigley, 1991b, s.285-286; Hazard, s.202. Aynı dönemde Romanya ve Polonya'da da parlamentoların sınırlı da olsa aykırılık kararını aşma yetkileri bulunmaktaydı. Bu ve daha fazlası için bkz. Değerli, s.169, 188.

Komite kararlarının kaldırılmasında aranan bu yüksek çoğunluğun, parlamentonun üstünlüğü nedeniyle son sözün Kongreye verilmesi ile Komite kararlarının olabildiğince ayakta tutulması arasında Komite kararı lehine bir rasyonelleştirmenin ürünü olduğunu söylemek mümkündür. Benzer yönde bkz. Thomas, s.428; Maggs, 1991, s.1051. Benzer şekilde, söz konusu düzenlemenin parlamentonun üstünlüğüne sembolik de olsa saygı duyulduğunu gösterdiği yönünde bkz. Hand, Keith J. "Exploring Constitutional Reform in the Wake of the Bo Xilai Affair." *China Brief*, C. 12, S. 10, 2012, s.6. Kararın aşılması için aranan çoğunluğun Komite kararlarını anayasa hükümleriyle aynı güçte kabul etmek anlamına geldiği yönünde bkz. Van Den Berg, 1992, s.207.

¹²² Kitchin, 1995, s.443. Esasen gerek Kongre gerekse de Yüksek Sovyet, Komite kararlarına dönük olumlu tutumlarıyla dikkat çekmekteydiler.

¹²³ Anayasal Gözetim Kanunu, m.21; Feldbrugge, s.166; Thomas, s.428; Hartwig, s.458. Geçersizliğin sadece askıya alınabilen mevzuat için geçerli olduğu yönünde görüş için bkz. Quigley, 1990, s.212; Quigley, 1991b, s.286.

¹²⁴ Komitenin kararlarının icrasını sağlayacak düzenlemelerin yokluğunda Komite kararlarının tamamının esasen tavsiye niteliğinde olduğu; uygulamanın da bunu gösterdiği yönünde bkz. Thorson, 2012, s.55.

¹²⁵ Kanundaki yazım tarzının Halk Vekilleri Kongresi'nin kararı aşabilme yetkisinin olup olmadığı konusunda belirsizlik yarattığı noktasında değerlendirme için bkz. Damrosch, s.2328 dn. 71. Benzer biçimde, askıya alınmadan beri tutulan normların geçersiz olup olmayacağına dair ne Anayasada ne de Kanunda net bir belirleme yapılmadığı ve fakat komisyon sürecinde hükmün tüm normlar bakımından geçerli olduğunun ifade edildiği yönünde bkz. Hausmaninger, 1990, s.311 vd. Kanunun yazım tarzı gereği askıya alınmadan beri tutulan normların geçersizlik yaptırımına muhatap olmayacağı

Cumhuriyetlerin mevzuatlarının denetlenmesinin ertelenmesine cevap olarak cumhuriyetleri dizginlemek isteyen merkezi yönetim ile güçlü bir anayasa yargısı taraftarlarının beklenmedik hamlesi ile meydana gelen; kullanılan muğlak ifadeler ile mevzunun insan hakları olmasının da etkisiyle Baltık ülkeleri tarafından dahi itiraz edil(e)meyen geçersizlik istisnası, uyuşmazlığı kesin olarak sonuca bağlayan tipik bir yargısal karar niteliğindeydi¹²⁶. Temel hak ve özgürlüklerin ihlali halinde söz konusu olan geçersizlik hali, başlangıçta sadece danışma ve askıya alma yetkileri ile donatılmış Komiteyi farklı bir noktaya taşıyan¹²⁷; onu en etkin ve güçlü kılan yön olarak karşımıza çıkmaktaydı. Siyasetin cumhuriyetleri dizginlemek adına bir tür Truva atı olarak gördüğü bu beklenmedik düzenleme, gerçek bir denetim ve Komitenin istisnai niteliği bakımından oldukça önemli bir hamleydi.

Hakların korunması bağlamında getirilen bahse konu istisna, yukarıda ifade edildiği üzere, Komitenin ısrarcı tutumu neticesinde uluslararası hukukun Sovyet hukukuna kanun üstü bir konumda dahli ile uluslararası antlaşmaların derhal ve doğrudan uygulanabilmesine olanak tanımıştı¹²⁸. Bunun yanı sıra söz konusu düzenleme, Komitenin kendiliğinden harekete geçebilme yetkisi ile beraber düşünüldüğünde, Komiteye güç ve etkinlik kazandırmıştı. Komitenin kendi inisiyatifiyle harekete geçme yetkisini kullandığı ve Komitenin en önemli kararları olarak göze çarpan kararlarının büyük çoğunluğu, temel hak ve özgürlük ihlali tespiti yaptığı, bu anlamda son sözü söylediği kararlardan oluşmaktaydı¹²⁹.

Denetimde sınırlı da olsa son sözün bu şekilde Komitede olmasının sebebiyet verdiği bir diğer husus, yetki veren herhangi bir düzenleme olmamasına karşın Komitenin, geçersizlik sonucunu erteleme yetkisini kendisinde görmesi idi. Gözetim Kanunu, Komitenin hak ihlali tespit etmesi halinde ilgili düzenlemenin derhal hükümsüz hale geleceğine yer vermekte ve buna herhangi bir istisna getirmemekteydi. Oysa Komite, normun derhal geçersiz hale gelmesinin yaratacağı boşluğun sebebiyet vereceği sakıncaları önlemek adına kararın yürürlüğünü erteleme yetkisini kendisinde görmüştü¹³⁰.

Nihayet Komitenin kararlarının sonuçları noktasında değinilmesi gereken bir diğer husus, Komite kararlarının icrasına yönelik bir hükmün vazedilmemiş olmasıydı. Bu durum, özellikle Komitenin varlığına tepkili olan ve Komiteyi merkezin aparatı olarak gören cumhuriyetlerin ve hukuk kültürü kaynaklı olarak uygulayıcıların, kararları görmezden gelmeleri ihtimalini güçlendirmekteydi. Nitekim uygulamada, Komitenin normun geçersizliği sonucunu doğuran kararlarının dahi görmezden

yönünde görüş için bkz. Quigley, 1990, s.212.

¹²⁶ Hausmaninger, 1990, s.312-313.

¹²⁷ Bu yetkisi nedeniyle Komitenin kompleks bir görüntü sergilediği yönünde bkz. Hand, 2016, s.34.

¹²⁸ Komitenin temel hak ve özgürlükleri korumak üzere uluslararası hukuka yönelik bu ısrarcı tutumunun, bir yandan kendi meşruluğunu güçlendirme girişimi olduğu yönünde bkz Hausmaninger, 1992, s.312.

¹²⁹ Hausmaninger, 1992, s.310.

¹³⁰ Komite verdiği ilk karardan itibaren normun geçersiz hale gelmesi sonucunu doğuran kararların yürürlüğünü erteleme yetkisini haiz olduğuna kanaat getirmişti. Devlet çalışanlarının iş uyuşmazlıklarındaki yargısal güvence eksikliklerine ilişkin olan ilk kararında, hak ihlali tespitinde bulunmuş olmasına karşın, kararın yürürlüğünü gereğinin yerine getirilmesi için üç ay süreyle ertelemişti (Hausmaninger, 1992, s.313).

gelindiği ve karara konu normun uygulanmaya devam edildiği örneklerle sık karşılaşılmıştı¹³¹.

B. Anayasal Gözetim Komitesi Uygulaması: Karar Tekniği ve Kararlar

Komitenin on dokuz aylık kısa ömrüne sığdırdığı ve birçoğu kendi inisiyatifiyle verdiği kararlardaki genel tutumunun ve bu kararlardaki tarz ve tekniğinin incelenmesi, Komitenin anayasallık denetimindeki etkinliği ile ve anayasal tarih açısından istisnai konumunun ortaya konması açısından önemlidir.

1. Anayasal Gözetim Komitesinin Karar Tarz ve Tekniği

Anayasal Gözetim Kanunu (m.18), Komite kararlarının yazılı ve gerekçeli olmasını zorunlu kılmakta; varlığı halinde muhalefet şerhlerinin karara eklenmesini öngörmekteydi. Komite uygulamasına bakıldığında, kararların baskın çoğunluğunun oybirliği ile alındığı ve muhalefet şerhi sayısının çok az olduğu görülmektedir¹³². Komitenin, istisnai örnekler dışında kararlarının gerekçe ve karar tekniği yönünden hayli zayıf olduğunu ve Komite uygulamasının eleştiriye en açık yönünün burası olduğunu ifade etmek gerekir.

Komite kararlarının ve bununla bağlantılı olarak sınırlı da olsa karara eklenen muhalefet şerhlerinin, yeterli ve makul bir gerekçeye olanak tanımayacak derecede kısa; benzer şekilde karar dilinin hayli genel ve muğlak olduğu göze çarpmaktadır¹³³. Komite, genel itibariyle kararını meşrulaştırma irade ve niyetini ortaya koymaktan uzak biçimde, kapsamlı ve detaylı gerekçeden yoksun kararlar vermiş; akıl yürütmesini takip etmeye izin vermeyecek düzeyde dağınık, ulaştığı neticeye nasıl vardığını ortaya koymayan gerekçelerle yetinmişti¹³⁴. Komitenin dayandığı argümanlar bakımından da durum farksızdı. Komite, bazı kararlarında amiyane tabiriyle ya tutarsa kabilinden gelişigüzel argümanlar sunmaktaydı¹³⁵. Hatta Komitenin denetlediği normun ölçü norm olarak kabul ettiği üst norma neden aykırı olduğuna ilişkin bir açıklamaya yer vermediği de olmuştu¹³⁶. Yine Komitenin aykırılık kararı verdiği ve fakat ilgili düzenlemenin hangi maddeyi ihlal ettiğini belirtmediği kararları da dikkat çekiciydi¹³⁷.

Komitenin karar gerekçelerindeki sorun; gerekçenin kısalığı, muğlaklığı ve akıl yürütmenin anlaşılmazlığı ile sınırlı değildi. Karar gerekçelerine bakıldığında, Komitenin normlar hiyerarşisi anlayışının ve bununla ilintili olarak ölçü norm yaklaşımının da yer yer sorunlu olduğu göze çarpmaktaydı. Özellikle kanunları denetlerken bazen diğer kanunlara referans verdiği, bunları kararına dayanak tuttuğu görülürken; bunları denetlediği kanuna neden üstün tutup ölçü norm olarak

¹³¹ Örneğin, oturum izni sistemine ilişkin hak ihlali tespit ettiği ilk kararından bir yıl sonra Komite, kararının uygulanmadığını ve zorunlu ikamet izni uygulamasının devam ettiğini tespit etmiş; konuyla ilgili söz konusu tutumu da eleştiren yeni bir karar vermek durumunda kalmıştı (Lien, s.87; Hausmaninger, 1992, s.324).

¹³² Ismatov, s.84; Hausmaninger, 1992, s.310.

¹³³ Hausmaninger, 1992, s.310, 327; Blankenagel, s.26; Ismatov, s.84.

¹³⁴ Blankenagel, s.26; Ismatov, s.84. Bunun yanı sıra Komitenin bazı kararlardaki tarzının hayli çekingen olduğu, bu kararlarda bir denetim faaliyetinden çok danışmanlık ya da lobi faaliyeti gerçekleştiriyormuş izlenimi verdiği; bununla birlikte bu tutumdan yer yer olumlu sonuç alındığı yönünde bkz. Hausmaninger, 1992, s.327.

¹³⁵ Blankenagel, s.26.

¹³⁶ Blankenagel, s.27.

¹³⁷ Blankenagel, s.27. Ayrıca bkz. Hausmaninger, 1992, s.316, dn. 79.

aldığını da açıklamıyordu¹³⁸.

Komitenin karar tarzındaki bir diğer sorun, eski anlayışın ürünü olan 1977 Anayasasının hak ve özgürlükler yönünden denetime uygun olmayan yapısı nedeniyle uluslararası insan hakları metinlerini merkeze alarak sorunu çözmeye çalışmasından ileri gelmekteydi. Yukarıda ifade edildiği üzere Komite, uluslararası antlaşmaları iç hukukun parçası haline getirip derhal ve doğrudan uygulamakla birlikte, kararlarında bu antlaşmaların bağlayıcılıklarına ve iç hukuktaki yerlerine dönük tek bir değerlendirmede dahi bulunmamıştı¹³⁹.

Komitenin gerekçe yönünden bu denli zayıf ve düşük kaliteli kararlar vermesinin nedeni olarak her birinin haklılık payı olan çok sayıda argüman ileri sürülmüştür. Bunlara geçmeden önce dikkat çekici bir noktaya parmak basmak gerekir. Komitenin temel haklara dönük kararlarında samimi olduğu, ki bu kararların tamamı bireylerin hakları lehine sonuçlanmıştır, şüpheden uzaktır. Komitenin karar tekniği ve gerekçe yönünden en sorunlu kararlarının bunlar olması da aslında pek şaşırtıcı değildir. Komitenin sonuç odaklı olduğu, bu kapsamda kararının sonucunun doğru olduğundan emin olduğu durumlarda kararını meşrulaştırmaya gerek görmeyen bir tutum sergilediği, haksızlık (aykırılık) tespitinin tek başına yeterli olduğunu düşündüğü söylenebilir¹⁴⁰. Nitekim Komitenin nadiren karşılaşılan, akıl yürütme ve argümantasyon yönünden en sistematik ve en iyi kararlarının sonucu itibarıyla en zayıf kararlar olması¹⁴¹ da bu kanaati destekler mahiyettedir. Zira bu kararlarında Komitenin, kararı bir şekilde meşrulaştırma ve temellendirme kaygısı duyduğu açıktır.

Komitenin karar kalitesinin bu denli düşük olmasının altında; ilk örnek olma ve özellikle ideolojik kaygılarla yabancı anayasa mahkemeleri içtihadından yararlanamamanın da beslediği kurumsal kimlik bunalımı (belirsizliği); başta öğreti olmak üzere hukuk camiasının Komiteye destek ve kararlarını kritik etme noktasındaki ilgisizliği; ülkede cari olan ve Komiteyi de etkileyen hukuki muhakemenin işlevine yönelik sorunlu bakış açısını da içeren hukuk kültürü; anayasa hukukunun özellikle anayasallık denetimi başta olmak üzere henüz emekleme aşamasında olması ve nihayet anayasanın denetime elverişli olmayan yapısının yattığı ileri sürülmektedir¹⁴².

Son olarak Komitenin karar tarzı ile ilgili olumlu bir noktanın altını çizmek gerekir. Siyasi denetim yargısal denetim ayrımında siyasi denetime getirilen en önemli eleştirilerden biri, siyasi denetim organlarının hukuki denetimden sapma göstererek yerindelik denetimine kayma eğilimi göstermeleridir ki bu tespit/eleştiri saf siyasi denetim açısından tamamen geçerli olduğu gibi, siyasi denetimin ikinci formunun alt tipi olan Fransız tipi siyasi denetim uygulaması bakımından da geçerlidir¹⁴³. Oysa Sovyet Anayasal Gözetim Komitesi, kararlarına ve karar tekniğine getirilebilecek tüm eleştirilere karşın, yargısal usullere olabildiğince riayet etmeye çalıştığı gibi, kararlarında yerindelik alanına girmekten ve siyasi değerlendirmelere yer vermekten imtina etmeye gayret

¹³⁸ Blankenagel, s.27.

¹³⁹ Blankenagel, s.27.

¹⁴⁰ Böyle bir ayrıma gitmeyen ve dolayısıyla tüm kararları kapsayan benzer sayılabilecek bir değerlendirme için bkz. Blankenagel, s.26.

¹⁴¹ Blankenagel, s.26.

¹⁴² Blankenagel, s.26-27; Trochev, s.190-191; Hand, 2016, s.34; Hausmaninger, 1992, s.329-330; Ismatov, s.85.

¹⁴³ Foillard, s.31; Vedel, Georges. *Manuel élémentaire de droit constitutionnel*. Sirey, Paris, 2002, s.125; Feyzioğlu, s.24; Gülsoy, s.166-70; Değerli, s.25-27.

göstermiş; sorunlu da olsa hukuki değerlendirmeler içeren hukuki kararlar vermeye özen göstermişti¹⁴⁴.

2. Anayasal Gözetim Komitesinin Kararları ve Eleştirisi

Anayasal Gözetim Komitesi, on dokuz ay kadar süren kısa ömrüne, çok büyük bölümü hak ve özgürlüklerin korunmasına ilişkin olarak kendi inisiyatifiyle başlattıklarından oluşan ve hukukun neredeyse bütün alanlarını kuşatan iki düzine kadar karar sığdırmıştı¹⁴⁵. Bu kararlar incelendiğinde Komite kararlarının, denetime konu düzenlemenin sebebiyet verdiği uyuşmazlığın tarafları, ya da bizzat ayrımı ortaya koyan Blankenagel'in ifadesiyle "tekrar eden çatışma paternleri" üzerinden üç grup altında toplanması mümkündür¹⁴⁶. Burada temelde yazarın üçlü modeline yaslanacak olmakla birlikte, denetim sonucunda verilen kararların incelenmesinden bilinçli bir sapma göstererek esasen denetim ürünü olmayan ve Komitenin Birliğin son anlarında verdiği birtakım karar ve beyanlarını da dahil etmek suretiyle dörtlü bir ayrıma yer vereceğiz. Bu kapsamda karar yoğunluklarını da gözetmek suretiyle Komite kararlarını; 1. Vatandaş-Devlet, 2. Birlik-Cumhuriyetler, 3. Yasama-Yürütme üçlüsü¹⁴⁷ ile son dönemi kapsayan 4. Siyasi Aktörler-Anayasa (Hukuk) olmak üzere dört grup altında ele alacağız.

1. Komitenin vermiş olduğu kararların büyük bölümünü, Vatandaş-Devlet çatışmasına dönük kararları oluşturmaktaydı ve Komite vatandaşların temel hak ve özgürlüklerinin konu olduğu bu kararların tamamında hak ve özgürlükler, dolayısıyla vatandaşlar, lehine karar vermişti¹⁴⁸. Komitenin hayli önemli olan ve kendiliğinden harekete geçmek suretiyle aldığı bu kararlarda cesur bir tutum sergilediğini ve karnesinin gayet iyi olduğunu söylemek mümkündür. Aşağıda yer verilecek olan önemli örneklerden de anlaşılacağı üzere Komite, temel hak ve özgürlükler noktasında duyarlı bir organ olduğu gibi; marjinal ve istisnai olmaktan uzak, tam aksine hayli yaygın ve ağır hak ve özgürlük sorunlarıyla yüzleşmeyi tercih etmişti¹⁴⁹.

Komitenin ilk kararı, devlet çalışanlarının iş uyuşmazlıklarında yargısal korumadan mahrum bırakılmalarına yönelik olarak kendiliğinden harekete geçerek verdiği aykırılık (ihlal) kararıydı. İş yaşamında eşitliğe ilişkin bu karar, sonucu itibarıyla olumlu olmakla birlikte, kararın gerekçesi oldukça geneldir¹⁵⁰. Komite, temel hak ve özgürlüklerin ihlaline ilişkin değerlendirmesinde; yargısal

¹⁴⁴ Thomas, s.427.

¹⁴⁵ Blankenagel, s.25; Hausmaninger, 1992, s.310; Hartwig, s.459. Komitenin verdiği kararların beşi dışında kalanları kendi inisiyatifiyle aldığı ve söz konusu beş başvurunun bazılarının esas tetikleyicisinin de Komite olduğu yönünde bkz. Blankenagel, s.26.

¹⁴⁶ Blankenagel, s.26. Benzer ve açıkça ifade edilmese de Blankenagel'i takip eden bir diğer ayrım için ayrıca bkz. Thorson, 2012, s.66 vd.

¹⁴⁷ Blankenagel, s.26. Yazar, takip ettiğimiz üçlü ayrıma ilişkin olarak genel bir değerlendirme yapmış ancak ayrıma karşılık gelen kararlara referans vermemiştir. Bu kapsamda, aşağıda verilen karar örnekleri ve bunların gruplandırmaları tarafımdan yapılmıştır. Bazı kararlar, birden çok gruba girebilecek nitelikte olmalarına karşın, tek bir gruba dahil edilmişlerdir. Üçlü ayrımın sadece federal ilişkiler ile yasama yürütme ilişkileri yönüne özgülünen ve bu ayrımları kararlar üzerinden ele alan bir inceleme için bkz. Thorson, 2012, s.66 vd.

¹⁴⁸ Blankenagel, s.26; Thorson, 2012, s.66.

¹⁴⁹ Hartwig, s.460; Thomas, s.428; Maggs, 1991, s.1052; Trochev, s.97.

¹⁵⁰ Hausmaninger, 1992, s.313.

koruma, kanun önünde eşitlik, etkili başvuru hakkı gibi güvencelerin ihlal edildiğini ifade etmişti¹⁵¹. Karar, Komitenin daha ilk kararında Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (Evrensel Bildirge) ile Birleşmiş Milletler Medenî ve Siyasî Haklar Sözleşmesi'ne referans vermesi bakımından ayrıca önemlidir¹⁵². Kararın diğer bir önemli yanı ise, Komitenin kanunun açık “derhal geçersizlik” hükmüne ve kendisine kararın yürürlüğünü erteleme yetkisi veren bir düzenleme olmamasına karşın, Yüksek Sovyete üç ay süre tanımak suretiyle kararın yürürlüğünü ertelemesiydi¹⁵³.

Komite, temel hak ve özgürlüklerin korunması kapsamında verdiği bir diğer önemli kararda, kabahat kapsamına sokulan ve dolayısıyla mahkeme incelemesi olmaksızın uygulanan yaptırımlara konu eylemlerinin kişilerin adli sicillerine suç olarak işlenmesinin Anayasada ve Birliğin tarafı olduğu Evrensel Bildirge (m.11) ile Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nde (m.14) güvence altına alınan masumiyet karinesini ihlal ettiğini ilan etmiş ve ilgili uygulamanın yasal dayanağını geçersiz kılmıştı¹⁵⁴.

Komitenin temel hak ve özgürlüklerin ihlaline ilişkin hayli ilginç bir diğer kararı, tüketicilerin ayıplı mallara yönelik güvencelerini sınırlandıran düzenlemelere yönelik verdiği aykırılık kararıdır. Vatandaşlardan gelen şikayet mektupları üzerine denetim sürecini bizzat başlatan Komitenin kararında yer verdiği gerekçe yetersiz ve sorunlu bulunmuştur¹⁵⁵. Gerçekten de Komitenin kararda sadece 1977 Anayasasının bireylerin sosyal ve ekonomik haklar dahil olmak üzere temel hak ve özgürlüklerden tam yararlanacağına ilişkin genel düzenlemesine (m.39) dayanmakla yetindiği görülmektedir¹⁵⁶. Karar, bu sorunlu yönüne rağmen, devletin bu ilişkide aynı zamanda tekel konumunda olması nedeniyle sonucu itibarıyla olumlu bulunmuştur¹⁵⁷.

Komitenin bir diğer önemli kararı, zorunlu alkol ve madde bağımlılığı tedavisine ilişkindi. Sovyet vatandaşlarının sağlıklarına dikkat etmeleri yükümlülüğüne ilişkin düzenlemelere dayanan bu tedbir kapsamında, bağımlı oldukları değerlendirilen bireyler, ilgili tesislerde zorunlu tedaviye tabi tutulabilmektedirler. Bireylerin Komiteye gönderdikleri mektuplar üzerine denetimi re'sen başlatma yetkisini kullandığı ifade edilen Komite, denetim neticesinde, vatandaşlara getirilen sağlıklarına dikkat etme yükümlülüğünün ne Anayasa ne de tarafı olunan uluslararası antlaşmalar tarafından

¹⁵¹ Van Den Berg, G. P. “1990 USSR Committee of Constitutional Supervision (Summaries of Rulings, Decisions and Opinions).” *Review of Central and East European Law*, C. 27, S. 2-3, 2001a, s.193; Damrosch, s.2326; Maggs, 1991, s.1052. Komitenin kararına konu düzenlemelerin o dönem yirmi milyondan fazla çalışanı etkilemekte olduğu yönünde bkz. Domrin, s.236.

¹⁵² Danilenko, s.460; Damrosch, s.2326; 313 Hausmaninger, 1992; Trochev, s.97.

¹⁵³ Hausmaninger, 1992, s.313. Yüksek Sovyetin bu süreçte gerekli düzenlemeleri gerçekleştirdiği yönünde bkz. Hausmaninger, 1992, s.314. Komitenin söz konusu kararı ve dolayısıyla Komitenin otoritesi Rusya Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesi tarafından tanınmış ve kararın alt mahkemeleri bağladığına hükmedilmişti (Van Den Berg, 1992, s.207, 233-234).

¹⁵⁴ Quigley, 1991b, s.286; Hausmaninger, 1992, s.314-315; Danilenko, s.460; Damrosch, s.2326; Van Den Berg, 2001a, s.193; Maggs, 1991, s.1053. Komite, incelemeye konu edilen diğer bazı düzenlemelere yönelik olarak yaklaşan ceza ve ceza muhakemesi hukuk reformunu gerekçe göstermek ve aykırılıkların bu kapsamda giderilmesini salık vermek suretiyle aykırılık kararı verilmesine yer olmadığı sonucuna ulaşmıştı (Hausmaninger, 1992, s.315).

¹⁵⁵ Hausmaninger, 1992, s.315.

¹⁵⁶ Van Den Berg, 2001a, s.193. Gerçek bir değerlendirmeden yoksun olan kararın bir diğer dikkat çekici yönü geçersizlik veya askıya alma şeklinde herhangi bir ifadeye yer verilmemiş olmasıydı (Hausmaninger, 1992, s.315).

¹⁵⁷ Blankenagel, s.25-26.

öngörüldüğünü, üstelik bu yükümlülüğün bireylerin iradesi hilafına zorla uygulanamayacağını belirtmişti¹⁵⁸. Komite, bireylerin, bağımlılığın kamu düzenini bozucu eylemlere ve diğer bireylerin haklarının ihlaline sebebiyet vermedikleri sürece, zorunlu tedaviye ve bunun reddi halinde yaptırıma tabi tutulmalarının anayasa ve tarafı olunan antlaşmalarda güvence altına alınan temel hak ve özgürlükleri ihlal ettiğine karar vermişti¹⁵⁹.

Komitenin temel hak ve özgürlükler lehine verdiği bir diğer önemli karar, Birlikte cari olan gizli mevzuata yönelik karardır. Komite, temel hak ve özgürlükleri ilgilendiren gizli düzenlemelerin varlığının hak ihlaline sebebiyet verdiğini belirtmiş; daha önce de kendinde gördüğü kararın yürürlüğünü erteleme yetkisi kapsamında, gizli düzenlemelerin üç ay içinde yayınlanmaması halinde geçersiz hale geleceklerini karara bağlamıştı¹⁶⁰. Bu kararı müteakip Komite, henüz üç aylık süre dolmadan aldığı ek kararlar, yayınlanmama halinde geçersiz hale gelme sonucunun bireyleri yükümlendirici düzenlemeler bakımından söz konusu olacağını; yararlandırıcı veya hakkın kapsamını genişletici düzenlemeler bakımından kendiliğinden geçersizlik sonucunun doğmayacağını hüküm altına almıştı¹⁶¹.

Komitenin temel hak ve özgürlüklere ilişkin verdiği bir diğer karar, İsrail'e göç eden Sovyet vatandaşlarının vatandaşlıklarının kendiliğinden kaybedileceğine ilişkin düzenlemeye yönelik aykırılık kararıdır. Komite, söz konusu düzenlemenin ayrımcılık yasağını ihlal ettiğini tespit etmiş; düzenlemenin Anayasaya, tarafı olunan uluslararası insan hakları sözleşmelerine ve Vatandaşlık Kanununa aykırı olduğuna karar vermişti¹⁶². Bu kararında kanun girişimi yetkisini de kullanan Komite, parlamentodan kayıp dahil her türlü vatandaşlık uyuşmazlıklarına yargısal koruma getirilmesini talep etmişti¹⁶³.

Nihayet Komite, biri son günlerinde olmak üzere zorunlu ikamet izni sistemine yönelik re'sen harekete geçerek iki önemli karar vermişti¹⁶⁴. Birlik vatandaşlarının hayatlarının her safhasında büyük sorunlara neden olan sisteme karşı Komitenin bizzat harekete geçmesi, temel hak ve özgürlüklerin korunması bakımından önemli bir adımdı¹⁶⁵. Komite, bir şehirde ikamet için polisten

¹⁵⁸ Damrosch, s.2326-2327; Van Den Berg, 2001a, s.194.

¹⁵⁹Van Den Berg, 2001a, s.194; Maggs, 1991, s.1053-1054. Komitenin kararı maalesef arzulanan neticeyi doğurmamış, zorunlu tedaviye tabi tutulanların tedaviye tabi tutulma gerekçelerine ilişkin kayıt tutulmamış olması, kararın gereği gibi uygulanmasına imkan vermemiş, ayırım yapılamadığından herkesin zorunlu tedavisine devam edilmişti (Blankenagel, s.28).

¹⁶⁰ Van Den Berg, 2001a, s.195; Maggs, 1991, s.1055; Van Den Berg, 1992, s.231-232; Hausmaninger, 1992, s.316, dn.80; Hartwig, s.460; Damrosch, s.2327. Komitenin gizli mevzuatın yayınlanması yönündeki kararı ve ısrarının, normlar hiyerarşisi ile hukuk devletinin inşası bakımından önemli olduğu yönünde bkz. Trochev, s.97.

¹⁶¹ Maggs, 1991, s.1055. Komitenin gizli mevzuatın yayınlanması yönündeki kararı sonrası bir kısım gizli düzenlemenin yayınlandığı ve fakat cumhuriyetlerin bu uygulamayı takip etmedikleri yönünde bkz. Van Den Berg, 1992, s.232.

¹⁶² Van Den Berg, G. P. "1991 USSR Committee of Constitutional Supervision (Summaries of Rulings, Decisions and Opinions)." *Review of Central and East European Law*, C. 27, S. 2-3; 2001b, s.196; Maggs, 1991, s.1056.

¹⁶³ Hausmaninger, 1992, s.315-316 dn. 79.

¹⁶⁴ Söz konusu iki kararında Komitenin, politik aktörlerin tutumlarına göre hareket ettiği, dolayısıyla karar süreçlerinde stratejik davrandığı ileri sürülmüştür. Bu doğrultuda Komitenin, ilk kararını Sovyet hükümetinin zorunlu ikamet izni sisteminin dolaşım özgürlüğüne getirdiği çeşitli sınırları kaldırmaya başladıktan sonra verdiği; ikinci kararını ise sistemin kullanışsız olduğu yönünde çeşitli makamlardan aldığı güvenceler üzerine verdiği yönünde bkz. Trochev, s.97-98.

¹⁶⁵ Sistemin bireylerin yaşamları üzerindeki etkilerinin özet bir tasviri için bkz. Raux, Cédric. "La protection de la liberté

izin alınmak zorunda olunmasının ve bunun keyfi bir şekilde polisin takdirine bırakılmasının dolaşım özgürlüğünü ölçsüz bir şekilde sınırlandırdığından bahisle bireylerin temel hak ve özgürlüklerinin ihlal edildiğini karara bağlamıştı¹⁶⁶. Bu ilk kararda Komite, ikamet izni sistemine ilişkin düzenlemelerin küçük bir bölümünün geçersizliğine karar vermiş, oluşacak boşluğun yaratacağı sorunları önlemek adına geçersizliği ilan edilmeyen diğer sorunlu hükümlerin en kısa sürede anayasaya ve uluslararası taahhütlere uygun hale getirilmesini talep etmişti¹⁶⁷. Bu şekilde ikamet izni zorunluluğunu geçersiz kıldığı bu ilk kararından yaklaşık bir yıl sonra Komite, kararının tamamen göz ardı edildiğini tespit ederek konuyu tekrar gündemine almış; kararı doğrultusunda gerekli düzenlemelerin yapılmamasını eleştirdiği bu ikinci kararında, ikamet izni sisteminin Anayasaya, 5 Eylül 1991 tarihli Sovyetler Birliği İnsan Hakları ve Özgürlükleri Bildirgesi ile tarafı olunan uluslararası sözleşmelere aykırı olduğuna hükmetmişti¹⁶⁸. İkamet izni sistemine dönük büyük çaplı bir hükümsüzlüğün doğuracağı boşluğu ve bunun sebebiyet vereceği işsizlik, konut krizi gibi büyük problemleri gözeterek gerekli düzenlemelerin yapılması için kararın yürürlüğünü, derhal geçersiz hale gelecekleri ilan edilen sınırlı sayıdaki düzenleme saklı kalmak kaydıyla, üç ay süre ile ertelemişti¹⁶⁹.

Yukarıda verilen örnek kararlar da göstermektedir ki Komite, bireylerin hak ve özgürlüklerinin korunması noktasında çok kısa sürede olumlu kararlar vermişti. Hukukun siyasi bir araç olarak görüldüğü Birlikte Komitenin, verdiği bu tür kararlarla aşırı politize olan “hukukun yargısallaşması” ve bireylere yargısal güvenceler getirilmesi noktasında önemli bir rol oynadığını söylemek gerekir¹⁷⁰. Karar kalitesi ve kararlarının icrası noktasında yaşanan sorunlar bir yana, Komitenin temel hak ve özgürlükler lehindeki tutumu ve bu amaçla uluslararası hukukun iç hukuka

d’aller et venir par la Cour constitutionnelle de Russie.” *Revue française de droit constitutionnel*, C. 62, S. 2, 2005, s.314; Human Rights Watch (HRW). “Russian Federation: Ethnic Discrimination in Southern Russia”. <https://www.refworld.org/reference/countryrep/hrw/1998/en/40073>, (ET: 12.08.2025).

¹⁶⁶ Maggs, 1991, s.1054; Damrosch, s.2326; Trochev, s.97; Van Den Berg, 2001a, s.194.

¹⁶⁷ Bu kararda Komitenin Evrensel Bildirge m. 13. ile Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi m.12’ye özel vurgu yaptığı yönünde bkz. Hausmaninger, 1992, s.324.

¹⁶⁸ Lien, s.87; Hausmaninger, 1992, s.324; Danilenko, s.460; Van Den Berg, 2001b, s.198; Trochev, s.97-98. 1977 Anayasasının dolaşım ve yerleşme özgürlüğüne dönük herhangi bir hüküm içermemesi nedeniyle Komite, aykırılık kararını tamamen Halk Vekilleri Kongresi tarafından 5 Eylül 1991 günü kabul edilen İnsan Hakları ve Özgürlükleri Bildirgesi’ne dayandırmıştı. Oysa, Bildirge kabul edilirken Bildirgenin Sovyet normlar hiyerarşisindeki yerine dönük hiçbir tespit yapılmamıştı. Anayasallık denetiminde Bildirgeye yaslanan ve aykırılık kararını Bildirge üzerine inşa eden Komite, uluslararası taahhütlerde olduğu gibi, Bildirgenin de iç hukuktaki yeri ve bağlayıcılığına dönük herhangi bir değerlendirmeye yer vermemişti. Bu tutum haklı olarak eleştirilmişti (Blankenagel, s.27; Hausmaninger, 1992, s.325). Komitenin Sovyet Bildirgesini esas almasının bağlayıcılık yönünde bir veri kabul edilemeyeceği, zira Komitenin zaman zaman politik metinlere dahi referans verdiği yönünde bkz. Van Den Berg, 1992, s.202, dn. 15. Komitenin söz konusu Kararında Evrensel Bildirgeye ve Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi gibi uluslararası insan hakları metinlerine de yaslandığı yönünde bkz. Danilenko, s.460.

¹⁶⁹ Hausmaninger, 1992, s.324; Van Den Berg, 2001b, s.198. Komitenin bu kararı da özellikle metropollerde uygulanmayacaktı. Moskova şehir yönetiminin buna dönük beyanı ve gerekçeleri için bkz. Hausmaninger, 1992, s.326. Moskova’nın yanı sıra diğer büyük şehirlerin de iç göç krizi karşısında ikamet sisteminin sürdürmeye dönük benzer hamleler yaptıkları yönünde bkz. Human Rights Watch (HRW), “Russian Federation: Ethnic Discrimination in Southern Russia”. Diğer yandan, Birliğin öngörülen üç aylık süre dolmadan dağılmasıyla karar sonuçsuz kalmıştı (Raux, s.314-315).

¹⁷⁰ Kitchin, 1995, s.444-445; Lien, s.85.

taşınmasında öncü rol oynaması övgüye değer olduğu gibi, Komiteyi anayasal tarihte önemli bir yere taşımıştır.

2. Komitenin ikinci grup kararlarını, Birlik ile cumhuriyetlerin çatışmanın tarafı olduğu kararlar oluşturmaktaydı. Komitenin cumhuriyetlerin mevzuatlarını denetleme yetkisinin yürürlüğünün ertelenmesi ve cumhuriyetlere yönelik olarak re'sen harekete geçemeyişi nedeniyle cumhuriyetlerin denetimi ancak yetkili makamların başvuruları üzerine temel hak ve özgürlüklere ilişkin istisna hükmü ile sınırlı olarak gerçekleşebilmekteydi¹⁷¹. Uygulamada siyasi makamların iltifat ettiği, dolayısıyla Komitenin başvuru üzerine denetim yaptığı örneklerin büyük çoğunluğu bu türden meselelerdi¹⁷².

Komitenin Birlik makamları olan Devlet Başkanı ve Yüksek Sovyetin (Başkanının) başvuruları üzerine verdiği bu ikinci tür kararlar, Birlik lehine sonuçlanmış; bunların bir bölümü Komitenin itibarına zarar verirken, cumhuriyetler nezdinde doğal olarak karşılık bulmamış ve uygulanmamıştı¹⁷³. Bu kararların sorunlu olmasının altında yatan neden, Komitenin cumhuriyetlere yönelik tek denetim yetkisi olan hak ve özgürlük ihlali denetimi kapsamında değerlendirme yapması; Birlik ve cumhuriyetler ile bunların mevzuatları arasındaki bazı uyumsuzlukları, hak ve özgürlüklere ilişkin olmadıkları halde, bunların ihlali üzerinden çözüme bağlamasıydı. Hak ihlali tespiti nedeniyle ilgili mevzuatın geçersizliği sonucunu doğuran bu kararlar uygulanmamış, cumhuriyetler tarafından görmezden gelinmişti¹⁷⁴. Komitenin Birlik-Cumhuriyetler ekseninde vermiş olduğu kararlardan bazlarına yer vermek yerinde olacaktır.

Komite, Birlik ve cumhuriyetler arasında askeri personelin haklarına yönelik yaşanan sorunlar kapsamında, emekli askeri personelin, Birlik mevzuatı ile öngörülen askeri personele tanınan konut hakkından istifade etmek suretiyle düşük kirali kamu konutlarından öncelikli yararlandırılmalarını engelleyen/sınırlandıran cumhuriyet düzenlemelerinin anayasa ve uluslararası metinlerde güvence altına alınan hak ve özgürlükleri ihlal ettiğine karar vermişti¹⁷⁵. Muhalefet şerhinde, karar eşitlik ilkesi yönünden eleştirildiği gibi, askeri personele tanınan bu gibi imkanların esasen birer ayrıcalık olduğunun altı çizilmişti¹⁷⁶.

Litvanya'nın Birlik vatandaşlığı ile Litvanya vatandaşlığı arasında bireyleri tercihe zorlayan; Litvanya vatandaşı olmayan Sovyet vatandaşlarını yabancı kabul eden düzenlemelerine yönelik

¹⁷¹ Devlet Başkanının sahip olduğu insan haklarını koruma görev ve yetkisi (1977 Anayasası, m.127) kapsamında cumhuriyetlerin mevzuatı üzerinde denetim yetkisi bulunmaktaydı ki haklara ilişkin sorunlu birçok cumhuriyet mevzuatı bu yetki kapsamında başkanlık kararnameleri ile kaldırılmıştı. Bu konuda bkz. Hausmaninger, 1992, s.317; Trochev, s.96; Van Den Berg, 1992, s.233.

¹⁷² Thorson, 2012, s.73.

¹⁷³ Blankenagel, s.26; Trochev, s.96-97; Thorson, 2012, s.54, 66, 74; Maggs, 1991, s.1054. Komite, cumhuriyetlere yönelik başvurularda hak ihlali bazlı karar vermeye istekli olduğu ve fakat merkeze karşı aynı isteği taşımadığı yönünden eleştirilmektedir. Komitenin merkezin başvuruları neticesinde verdiği kararların tamamının başvuru lehine olması nedeniyle Komitenin taraflı görüldüğü ve bunun diğer aktörlerin Komiteye başvurma noktasında gönülsüz davranmaya neden olduğu yönünde bkz. Thorson, 2012, s.55, 72-73; Hausmaninger, 1992, s.317. Komitenin merkez güçlendiren tutumunun merkezi önceleyen Anayasanın zorunlu sonucu olduğu yönünde bkz. Thorson, 2012, s.73.

¹⁷⁴ Thorson, 2012, s.70.

¹⁷⁵ Maggs, 1991, s.1055; Van Den Berg, 2001a, s.194; Thorson, 2012, s.70.

¹⁷⁶ Maggs, 1991, s.1055; Van Den Berg, 2001a, s.194.

Yüksek Sovyet Başkanı tarafından yapılan başvuru üzerine verdiği kararda Komite, ilgili düzenlemelerin Anayasaya, Evrensel Bildirgeye ve Federal Vatandaşlık Kanununa aykırı olduğuna ve geçersizliğine hükmetmişti¹⁷⁷.

Yüksek Sovyet Başkanının yine Litvanya'ya yönelik bir başvurusu kapsamında Komite, Litvanya'nın egemenlik hakkını ortadan kaldırmayı amaçlayan diğer devletler veya siyasi organizasyonlarla eylem birliği içinde olan vatandaşlarının ölüm cezası ile cezalandırılmalarını öngören yasal düzenlemeyi, Birliğin halen parçası olan Litvanya'nın¹⁷⁸ Birliğin tarafı olduğu uluslararası taahhütlerle bağlı olduğunu belirterek ölüm cezasının bireylerin anayasa ve uluslararası sözleşmelerle güvence altına haklarını ihlal ettiğine karar vermişti¹⁷⁹.

Rusya Sovyet Cumhuriyeti'nin devlet görevlilerinin siyasi organizasyonlarda görev almasını yasaklayan düzenlemesi, Birliğin devlet başkanı Gorbaçov tarafından Komiteye taşınmıştı¹⁸⁰. Aynı zamanda Komünist Parti Genel Sekreteri de olan devlet başkanı Gorbaçov'u hedef aldığı söylenen düzenlemeye dönük olarak Komite, yoğun tartışmalar neticesinde, düzenlemenin bireylerin anayasa ve uluslararası antlaşmalarla güvenceye alınan hak ve özgürlüklerini ihlal ettiğinden bahisle aykırılık kararı vermişti¹⁸¹. Karara muhalif kalan iki üyenin muhalefet şerhinde, ortada bir hakkın sınırlandırılmasının değil, bir statünün koşullarının saptanmasının söz konusu olduğu ifade edilmiş; devlete ait çeşitli makamları işgal etmenin bu türden koşullara tabi kılınmasının olağan olduğu, Rusya Cumhuriyeti'nin egemen bir devlet olması hasebiyle bu şartları belirleme hakkına sahip olduğu belirtilmişti¹⁸². Kararda tercihinin Birlikten yana kullanan Komite, Birlik ve cumhuriyetler arasındaki anlaşma gereği yetkisiz olduğu bir alana müdahale ettiği gerekçesiyle eleştirilirken cumhuriyetler nezdinde itibar kaybetmekteydi¹⁸³.

3. Komitenin hayli sınırlı sayıdaki kararı, yasama ve yürütmenin sorunun tarafları olarak kabul edilebileceği türden kararlardır. Komitenin kural olarak yasama lehinde karar verdiğini ve fakat

¹⁷⁷ Hausmaninger, 1992, s.319; Van Den Berg, 2001b, s.197; Maggs, 1991, s.1057; Thorson, 2012, s.70-71. Komitenin merkez lehinde bir karar vermekle birlikte söz konusu düzenlemelerin federal yapıyı ve bireylerin haklarını açıkça ihlal ettiği yönünde değerlendirme için bkz. Thorson, 2012, s.71.

¹⁷⁸ Komite Litvanya'nın halen Sovyetlerin bir parçası olduğunu, federasyondan ayrılmanın mümkün olmakla birlikte bunun ancak öngörülen usule riayetle mümkün olabileceğini belirtmişti (Van Den Berg, 2001b, s.196). Gerçekten de 1977 Anayasası, bir türlü nihayete erdirilemeyecek olan Birlik Antlaşması Taslağı'ndan farklı olarak cumhuriyetlere Birlikten ayrılma imkanı tanımaktaydı (Ludwikowski, 1991, s.145).

¹⁷⁹ Van Den Berg, 2001b, s.196; Hausmaninger, 1992, s.319. Kararın Sovyetler Birliğinin Litvanya'ya sivil can kayıplarına neden olan askeri müdahalesinden kısa süre sonra verilmesinin Komiteye itibar kaybettirdiği yönünde bkz. Maggs, 1991, s.1056.

¹⁸⁰ Thorson, söz konusu kararı merkez-cumhuriyet ilişkisi kapsamında değil, yasama yürütme ilişkisi kapsamında değerlendirmektedir. Thorson, 2012, s.68.

¹⁸¹ Hausmaninger, 1992, s.318; Maggs, 1991, s.1054; Thorson, 2012, s.68. Bu kararda Komite, siyasi partilere katılma hakkı, devlet yönetimine katılma hakkı gibi çeşitli haklara vurgu yaptığı gibi, olağan pratiğinden çok daha fazla sayıda uluslararası belgeye referans vermişti (Damrosch, s.2327; Lien, s.86-87, dn. 226; Thorson, 2012, s.68). Komitenin bu yolla eleştiriye hayli açık kararını meşrulaştırma çabası içine girdiğini söylemek mümkün olduğu gibi, bu durum Komitenin karar tarz ve tekniğine ilişkin yukarıda yapılan saptamalarla da uyumludur.

¹⁸² Hausmaninger, 1992, s.318-319, dn. 95; Van Den Berg, 2001a, s.194; Maggs, 1991, s.1054-1055.

¹⁸³ Maggs, 1991, s.1055. Komitenin merkez lehine verdiği karardaki tutumunun politik olmayıp özgürlüklere dönük içtihadıyla uyumlu olduğu yönünde görüş için bkz. Thorson, 2012, s.68.

yürütmeyi çalışamaz hale geleceği ağır bir yükün altına koymaktan da imtina ettiğini söylemek mümkündür¹⁸⁴. Bununla birlikte, Komitenin yasama lehine olan tutumunun yetki dağılımı (kuvvetler ayrılığı) aleyhine olabildiğini ve hatta birazdan yer verileceği üzere Komitenin, yasamanın yetki dağılımını ihlal eden bir yetki devri uygulamasına yeşil ışık yaktığını ifade etmek gerekir.

Komitenin bu kapsam içinde kalan kararlarından vereceğimiz iki örnekten ilki, Komitenin henüz faaliyetine yeni başladığı dönemde verdiği, kendisine itibar kazandıran bir karardır. Devlet Başkanı Gorbaçov'un, Moskova'da gerçekleşen eylemlere dönük izin ve müdahale yetkisini Moskova yerel idaresinden alarak merkezi hükümete veren Başkanlık Kararnamesi Komite tarafından re'sen gündeme alınmıştı. Zor bir sınavla karşılaşan Komite, her ne kadar süreçte şartlar lehinde olgunlaşmış olsa da¹⁸⁵, en etkili siyasi figüre karşı gerçekleştirdiği bu denetim neticesinde, kendisini siyasetten uzak tutma, bağımsızlığını ve otoritesini pekiştirme girişimi olarak da değerlendirilen cesur bir karara imza atmıştı¹⁸⁶. Komite, Birlik yasalarının sokak gösterilerine ilişkin izin ve müdahale yetkisini yerel idarelere bıraktığını; devlet başkanının anayasa ve yasalar temelinde hareket etmekle yükümlü olduğunu ve yasal değişiklik anlamına gelecek düzenlemeler yapamayacağını, oysa denetime konu düzenleme ile yasada değişiklik yapmak suretiyle yetkisini aştığını karara bağlamış ve Başkanlık Kararnamesinin uygulanmasını askıya almıştı¹⁸⁷.

Yasama-yürütme gruplandırması kapsamında vereceğimiz ikinci örnek karar, Yüksek Sovyet'in yoğun eleştirilere konu olan devlet başkanına kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi vermek suretiyle yaptığı geniş kapsamlı yetki devrine ilişkindir. Denetim neticesinde Komite, böyle bir devrin ceza veya vergi hukukuna ilişkin olmadığı müddetçe mümkün olduğundan bahisle devri anayasaya aykırı bulmamıştı¹⁸⁸. Komite, Anayasanın yetki devri konusunda izin veya yasak anlamına gelecek herhangi bir hüküm içermediğini; bununla birlikte Birlik ve cumhuriyetlerin yasama pratiğinde bu türden yetki devrinin yerleşik olduğunu ve yabancı ülkelerde de bulunduğunu gerekçe göstermişti¹⁸⁹. Komitenin, yasamanın tercihi yönünde karar vermekle birlikte, yasama yetkisinin devrine ilişkin bu yaklaşımının sorunlu olduğunu ifade etmek gerekir.

4. Komite kararların yönelik üçlü ayrıma eklediğimiz dördüncü grup Komite kararları, Komitenin, Birlik için dağılmanın artık kaçınılmaz olduğu dönemde siyasi organ ve makamların hukuksuz işlemlerine karşı anayasayı (hukuku) koruma ve hukuka riayeti hatırlatma lehinde tutum sergilediği karar ve açıklamalardan oluşmaktadır. Komitenin norm denetimi kararı niteliğinde olmayan bu karar ve beyanları, Komitenin hukuka ve anayasaya riayeti son ana kadar ayakta tutma

¹⁸⁴ Blankenagel, s.26.

¹⁸⁵ Komite kararının yayınlanmasından kısa bir süre önce Gorbaçov, ilgili Başkanlık Kararnesini geri çekeceğini ifade etmişti. Bu durum, Komitenin politik aktörlerin vereceği karara uygun bir eylem sergilemelerini beklediği, dolayısıyla karar süreçlerinde stratejik davrandığı argümanının örneklerinden biri olarak gösterilmektedir (Trochev, s.95).

¹⁸⁶ Thomas, s.428, 431; Kitchin, 1990, s.103; Thorson, 2012, s.66-67; Hand, 2012, s.6-7. Ayrıca bkz. Quigley, 1991a, s.79. Komitenin kendi inisiyatifiyle devlet başkanının otoritesini sorgulamasının gerçek anlamda bir sürpriz olduğu yönünde bkz. Thorson, 2012, s.66. Komitenin bu kararı ile Rus topraklarında tarihte ilk defa bir devlet başkanının işlemi anayasa ve kanuna aykırı ilan edilmekteydi (Van Den Berg, 1992, s.218).

¹⁸⁷ Van Den Berg, 1992, s.217-218; Hausmaninger, 1992, s.314; Quigley, 1991b, s.287; Trochev, s.95; Van Den Berg, 2001a, s.193; Thorson, 2012, s.66; Çağlar, s.21-22; Hand, 2012, s.7; Quigley, 1991a, s.79.

¹⁸⁸ Van Den Berg, 1992, s.218; Hausmaninger, 1992, s.316-317; Van Den Berg, 2001b, s.197.

¹⁸⁹ Hausmaninger, 1992, s.317.

çabası nedeniyle dikkate değerdir.

İlk olarak 19 Ağustos 1991 tarihli başarısız darbe girişiminin peşi sıra çeşitli siyasi makamlarca gerçekleştirileceği ileri sürülen anayasa değişikliklerine ilişkin olarak Komite, bu değişikliklerin anayasal usule riayetle Halk Vekilleri Kongresinin onayını gerektirdiği yönünde uyarıda bulunmuştu¹⁹⁰. Kısa süre sonra çıkarılan bir Kanun, normlar hiyerarşisini alt üst edecek biçimde, Birliğin en üst organı olan Halk Vekilleri Kongresinin lağvedilmesi, anayasada değişiklik yapma yetkisinde değişikliğe gidilmesi vb. sistemi derinden sarsan hükümler ihtiva ettiği gibi, anayasanın söz konusu kanunla çatışmayan hükümlerinin yürürlükte kalacağını düzenleme altına almıştı¹⁹¹. Komite bunun gibi her düzeyde gerçekleşen anayasa ve yasa ihlallerini eleştirmiş ve muhataplarını anayasaya ve hukuka uygun davranmaya çağırmıştı¹⁹².

Rusya, Ukrayna ve Belarus'un Minsk Deklarasyonu ile Sovyetler Birliğinin sona erdiği yönündeki tespit ve beyanlarına karşı yayınladığı kararda Komite, bahsi geçen cumhuriyetlerin diğer cumhuriyetlerin hak ve menfaatleri üzerinde karar veremeyeceklerini; Birliğin kaderini tayin etme yetkilerini haiz olmadıklarını vurgulayarak bu tespit ve beyanın hukuki etkiden yoksun olduğunu, Birliğin ancak anayasal usullerle nihayete erdirilebileceğini ifade etmişti¹⁹³.

Nihayet Komite, kendisini feshetmesinden on gün kadar önce, dağılmanın kaçınılmazlığı karşısında, başta Nükleer Silahların Yayılmasının Önlemesi Antlaşması ile insan haklarına ilişkin olanlar olmak üzere, Birliğin tarafı olduğu çok taraflı uluslararası anlaşmalar ile bu anlaşmalardan doğan yükümlülüklerin, halefiyet prensibi gereği, açıkça onaylamış olsun veya olmasın, cumhuriyetler için bağlayıcı olmaya devam ettiğini vurgulayan bir demeç ile son görevini ifa ederek tarihteki yerini almıştı¹⁹⁴.

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ YERİNE

Sovyetler Birliği Anayasal Gözetim Komitesi, Sovyetler Birliğinin dağılmaya yüz tuttuğu, politik kargaşa ve çekişmenin alabildiğine hüküm sürdüğü bir dönemde kurulmuştu. Hiçbir yol temizliği yapılmadan ve bazı cumhuriyetlerin yeni federal yapıyı tesis edecek Birlik Antlaşmasına dönük yoğun taleplerine karşın, metrukiyete düşmüş bir anayasaya riyeti sağlamak üzere görevlendirilmişti. Metrukiyete düşmüş mevcut anayasaya bir gardiyan atamak, yeni bir anayasa üzerinde uzlaşmaktan çok daha kolaydı; ancak denetim organını daha faaliyete geçmeden büyük sorunların ortasına atmak anlamına geliyordu¹⁹⁵. Gerçekten de bu tutum Komiteyi, daha yolun başında, yeni Birlik Antlaşmasının öncelenmesi gerektiğini savunan cumhuriyetlerin gözünde merkezin Truva atı ve bir oyalama hamlesi haline getirmişti. Komiteye yönelik bu bakış açısı, Komitenin kurulması ve yetkileri noktasında ciddi bir dirence neden olmuştu. Bu direnç sonucunda,

¹⁹⁰ Hausmaninger, 1992, s.323.

¹⁹¹ Hausmaninger, 1992, s.323.

¹⁹² Hausmaninger, 1992, s.323.

¹⁹³ Salenko, Alexander. "Legal Aspects of the Dissolution of the Soviet Union in 1991 and Its Implications for the Reunification of Crimea with Russia in 2014." *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*, C. 75, S. 1, 2015, s.159; Hausmaninger, 1992, s.326-327.

¹⁹⁴ Maggs, 1991, s.1063; Hausmaninger, 1992, s.327; Trochev, s.99.

¹⁹⁵ Thomas, s.434.

Komitenin cumhuriyet mevzuatlarına yönelik denetim yetkisi Birlik antlaşması kabul edilinceye dek yürürlüğe girmemek üzere tırpanlanmış; karşılığında Komiteyi ilk öngörüldüğü halinden hayli farklı bir noktaya eviren Birlik ve cumhuriyetlerin mevzuatlarını kapsayacak şekilde aykırılık tespiti normun geçersizliğine yol açtığı hak ve özgürlük denetimi yetkisi eklemlenmişti.

Komitenin, Birliğin en üst organı olan Halk Vekilleri Kongresi işlemleri dahil olmak üzere, her düzeyde sahip olduğu geçersizlik yetkisi, tek başına Komitenin bir siyasi denetim organı olarak nitelendirilmesinin önüne geçecek nitelikteydi. Zira son sözün Komitede olduğu bu yetki kapsamında verilen karar yargısal bir karardan farksızdı. Bununla birlikte, Komiteyi istisnai kılan noktalar bu yetkiyle sınırlı değildi. Komite üyelerine bağımsızlık yönünde sağlanan yüksek güvenceler, Komiteye aday gösterme yetkisinin işlemleri denetlenen devlet başkanına bırakılmaması, yargısal usullerin takip edilmesi ve nihayet Komitenin kararlarında yerindelik alanına kaymadan salt hukukilik denetimi yapması da Komiteyi siyasi denetim-yargısal denetim ayrımının kalıplarına sığmayan bir noktaya taşımaktaydı.

Sovyet parlamentosunun konjonktürel nedenlerle Komiteye yargısal bir nitelik atfetmekten özenle imtina etmesi ve her koşulda buna dikkat çekmesi, Komitenin yargısal bir organ olarak görülmesinin önünü daha baştan almıştı. Bu bağlam ile Komitenin yapısı ve üye sayısının getirdiği bazı sorunlar da göz önüne alındığında Komitenin, yukarıda ifade edilen nedenlerle yargısal özellikleri hayli ağır basan özgün bir organ olarak kabulü gerekmele birlikte, Komiteyi tasvir edebilecek asgari eşik ne bir yargı organı ne de tam anlamıyla siyasi bir organ olduğudur¹⁹⁶.

Anayasal Gözetim Komitesinin içine doğduğu politik kaos; güç kavgasında şekillenen yapısı, Komiteye yönelik beklentiler; karşı karşıya kaldığı ve bir yönüyle parçası da olduğu hukuk ve bürokrasi kültürü ile maruz kaldığı kayıtsızlık, Komitenin çok kısa süren ömründeki başarısı(zlığı)na ilişkin değerlendirmelerin merkezinde yer almaktadır¹⁹⁷.

Birlik ve Cumhuriyetler ekseninde bakıldığında Komite, hemen yukarıda ifade edildiği üzere, daha kuruluş aşamasında ağır bir yara almış ve süreç boyunca ne İsa'ya ne Musa'ya yaranabilmişti. Birlik Antlaşması ile federal yapının yenilenmesini bekleyen cumhuriyetlerin gözünde geçersiz hale gelmiş anayasaya gardiyan olarak atanan Komite, merkezin kontrol aracından öte bir anlam ifade etmiyor; bu itibarla “tarafli” Komiteye başvurmak anlamsız görülüyordu¹⁹⁸. Diğer yandan Komite, merkez organlarının başvurularını merkezi önceleyen anayasa kapsamında Birlik lehine karara bağladıkça cumhuriyetlerden iyice uzaklaşıyordu. Bazı kararlarında yetkisinin kapsamını zorlayacak ve cumhuriyetler nezdindeki itibarını iyiden iyiye kaybetmesine neden olacak bir tutum sergileyen Komitenin kararları cumhuriyetler tarafından çoğunlukla uygulanmıyordu.

Komitenin Musa'ya yaranamadığı kısım, Komitenin önemsiz konulara odaklandığı, Birliğin dağılmasına giden kaos ortamını dışarıdan izlediği, kaosu dindirmeye dönük pek bir şey yapmadığı

¹⁹⁶ Benzer yönde sayılabilecek görüşler için bkz. Thomas, s.436; Hartwig, s.458-460; Prélôt, Marcel / Boulouis, Jean. *Institutions politiques et droit constitutionnel*. Dalloz, Paris, 1990, s.229; Blankenagel, s.26-27; Trochev, s.190; Damrosch, s.2325.

¹⁹⁷ Bu konuda bkz. Trochev, s.190-191; Hand, 2016, s.34; Blankenagel, s.26-27.

¹⁹⁸ Thorson, 2012, s.53, 55, 65, 72.

ve aslında tam bir başarısızlık örneği olduğu eleştirilerinde kendini göstermekteydi¹⁹⁹. Komiteye dönük muhtemel aşırı beklentinin sebebiyet verdiği bu eleştiriler, cumhuriyetlerin eleştirilerinin aksine, geçerli bir temele dayanmıyordu. Başta Baltık ülkeleri olmak üzere, cumhuriyetlerce gösterilen katı direnç nedeniyle Birlik ve cumhuriyetler ile mevzuatları arasındaki meseleler Komitenin yetkisi içinde değildi²⁰⁰. Komite, cumhuriyetlere yönelik olarak sadece temel haklara uygunluk denetimi yapabilmekteydi ki denetimi re'sen harekete geçirme yetkisi de yoktu. Üstelik, kendi itibarına gölge düşürecek şekilde, denetim yetkisinin kapsamına girdikleri hayli tartışmalı merkezi zayıflatan bazı cumhuriyet düzenlemelerini geçersiz kılan kararlarıyla eleştirilerin aksini gösteren örnekler sergilemişti²⁰¹.

Netice itibariyle, Birlik ve cumhuriyetler arasındaki sorunlar çerçevesinde Komitenin, cumhuriyetlerin dizginlenmesinde başarısız olarak nitelendirilmesi, büyük ölçüde haksız bir ithamdır. Daha kuruluşunda cumhuriyetler nezdinde zor bir duruma sokulan Komitenin, cumhuriyetlerin eleştirilerini haklı kılan bazı kararları dışında, esasen yetkisiz olduğu bir alanda bu şekilde başarısız ilan edilmesi hatalıdır. Bu kapsamda yetkileri ve içine doğduğu koşullar düşünüldüğünde, cumhuriyetlerle bağları kopmuş Birliğin dağılmasında Komiteyi itham etmek, kangren olmuş uzva bakıp yara bandına hayıflanmaktan farksızdır.

Komitenin temel hak ve özgürlüklerin korunması karnesinin iyi olduğunu söylemek gerekir. Kararlarının uygulanmaması ve Komiteye başvuru yolunun işletilmemesi gerekçe gösterilerek Komitenin etkisiz ve sembolik bir organ olduğundan bahisle temel hak ve özgürlüklerin korunması ile hukuk devleti algısına yönelik katkılarının gölgelenmemesi gerekir²⁰². Zira kararlarının uygulanmaması veya geç uygulanması ile Komiteye başvuru yolunun yetkili organlarca işletilmemesi, Birlikte cari olan siyaset ve hukuk kültürü ile süregiden yapısal sorunlardan ileri gelmekteydi.

Komite ilk andan itibaren, sahip olduğu yetkilerin izin verdiği ölçüde, temel hak ve özgürlüklerin korunmasında duyarlı davranmıştı. Komite, tamamını re'sen harekete geçerek aldığı ve tüm kararlarının büyük çoğunluğunu oluşturan temel hak ve özgürlüklere ilişkin kararlarının tamamında bireylerin hak ve özgürlükleri lehinde karar vermişti. Üstelik Komite bunu yaparken kenarda köşede kalmış sorunlar yerine, Birlikte süregiden ağır insan hakları sorunlarını hedefine koymuştu. Bir kısmını vatandaşlardan gelen yoğun talepler üzerine incelediği; milyonlarca devlet çalışanını ilgilendiren iş yaşamında eşitlik ve yargısal koruma eksikliği, zorunlu alkol ve madde bağımlılığı tedavisi, Birlikteki tüm vatandaşların hayatlarını derinden etkileyen zorunlu ikamet izni sistemi ile Birlikte yaygın olan gizli mevzuata yönelik verdiği aykırılık (geçersizlik) kararları, önemli ve cesur kararlardı. Komitenin daha önce anayasa ve tarafı olunan uluslararası sözleşmelere aykırı ilan ettiği zorunlu ikamet izni sisteminin, verdiği aykırılık kararına rağmen uygulanmaya devam ettiğini tespit ederek aynı konuda ısrarcı bir şekilde yeniden aykırılık kararı vermesi, Komitenin temel

¹⁹⁹ Van Den Berg, 1992, s.207; Kitchin, 1995, s.444.

²⁰⁰ Bu durumun esasen kanun koyucunun Komiteyi merkez ve cumhuriyetler arasındaki gerilimli alandan uzak tutma niyetinin sonucu olduğu yönünde bkz. Maggs, 1991, s.1051-1052.

²⁰¹ Maggs, 1991, s.1052, 1054 vd.; Hand, 2016, s.34; Kitchin, 1995, s.444.

²⁰² Komitenin etkisiz/başarısız bir organ olduğu yönünde bazı değerlendirmeler için bkz. Thorson, 2012, s.65, 73-74; Blankenagel, s.25 vd.; Maggs, 1991, s.1052; Trochev, s.61, 190-191; Brzezinski, s.675; Hand, 2016, s.34.

hak ve özgürlüklerin korunmasında samimi ve gayretli olduğunun göstergesidir. Komitenin, sahip olduğu kanun girişimi yetkisini hak ve özgürlüklerin korunması ve geliştirilmesi yönünde kullanması da bu açıdan altı çizilmesi gereken bir noktadır.

Komitenin temel hak ve özgürlüklere ilişkin kararlarında çoğunlukla uluslararası antlaşmaları ölçü norm alması değinilmesi gereken önemli bir diğer noktadır. Komitenin uluslararası antlaşmaları doğrudan ve derhal uygulanabilir hukuk kaynağı haline getirme ve uluslararası antlaşmalara kanun üstü bir konum tanıma yönündeki ısrarcı tutumu, Birliğin hukuk izolasyonunun kırılmasının ötesinde, uluslararası hukukun benimsenmesi ve uluslararası insan hakları standartlarının kabulü yönünde olumlu etki göstermişti.

Komitenin temel hak ve özgürlüklere ilişkin kararlarında takındığı tutumun ve bunları da içerecek şekilde tüm kararlarında hukukilik alanında kalma çabasının, hukukun siyasetin aparatı olarak görüldüğü bir düzende yargı otoritesi ile bağımsızlığının tesisinde ve hukuk devleti algısının gelişmesinde teşvik edici etkisi olmuştu²⁰³.

Komitenin kuvvetler ayrılığına yönelik de olumlu adımları olmuştu. Her ne kadar yasamanın devlet başkanına yetki devrine icazet veren tutumu eleştiriye açık olsa da Komitenin devlet başkanı kararını kendi inisiyatifiyle denetlemesi, siyasi iktidarla arasına mesafe koyma çabası olarak görülmesi bir yana, denetim neticesinde devlet başkanının yasamanın yetki alanına tecavüz ettiğini tespit ederek işlemi askıya almasıyla kuvvetler ayrılığı anlayışının yerleşmesine zemin hazırlamıştı.

Daha önce belirtildiği üzere, Anayasal Gözetim Komitesinin başarısız addedilmesine neden olan sorunların büyük çoğunluğu Komiteden kaynaklanmamaktaydı. Komiteye olan ilgisizlik ile Komite kararlarının uygulanmaması Komiteye atfedilecek bir kusur değildi. Komite, eski anlayışın ürünü olup üzerinde çeşitli iyileştirmeler yapılan bir anayasal sistem ile geçmişin alışkanlıklarını terk etmeyen, buna pek gönlü de olmayan bürokrasinin kerhen misafir ettiği önemsiz bir yabancından farksızdı. Normlar hiyerarşisinin itibar görmediği, kanunların kanun altı işlemlere boğdurulduğu bir yapı içinde Komitenin verdiği kararların neden icra edilmediği sorgulandığında, bilinçli siyasi tercihler bir yana, karşılaşılan bazı cevaplar sorunun ne denli temelde olduğunu gözler önüne sermekteydi. Örneğin, Komitenin zorunlu alkol tedavisi kararı, tedaviye tabi tutulanlara dönük düzgün kayıt tutulmadığı için uygulanmazken; bir diğer örnekte ise, uygulayıcılarca geçersizlik kararının denetime konu normu ilga eden bir norm tarafından yürürlüğe sokulması gerektiği, aksi halde geçersiz normun geçerli olmaya devam edeceği ileri sürülüyordu²⁰⁴. Ayrıca, Komite kararlarının cumhuriyetler nezdinde itibar görmeyip uygulanmamaları, yukarıda ifade edildiği üzere, Komitenin kuruluş aşamasına kadar götürülebilecek nedenlere dayanmaktaydı.

Komitenin görünmezliği ile başarılı bulunmamasında Komitenin konjonktürel bir organ olduğu algısına dayanan ilgisizlik oldukça etkiliydi. Komitenin sistem içindeki konumunun belirsizliğinin getirdiği kimlik bunalımı gibi nedenler, bir kısım Komite üyeleri de dahil olmak üzere, Komitenin bir misafir olduğu algısını yerleştirmişti²⁰⁵. Komitenin karar tekniği ve kalitesinin

²⁰³ Thomas, s.430 vd.; Kitchin, 1995, s.444-445; Lien, s.85.

²⁰⁴ Blankenagel, s.27-28.

²⁰⁵ Trochev, s.60, 99; Blankenagel, s.25-26.

yapılacak yapıcı eleştirilerle geliştirilmesi başta olmak üzere, Komitenin görünür olmasını sağlama ve Komiteyi cesaretlendirme noktasında, akademi başta olmak üzere, hukuk camiasının kayıtsızlığı dikkat çekiciydi²⁰⁶. Komite, siyaset ve bürokrasinin yanı sıra ve bunlardan da önce hukuk camiası tarafından yalnız bırakılmıştı.

Sonuç olarak, kararlarının uygulanmaması, görmezden gelinmesi, yalnız bırakılması, karşı karşıya kaldığı bürokratik refleksler, üye sayısı ve bazı üyelerinin kendisine olan inançsızlığı dahil tüm sorunlara karşın Anayasal Gözetim Komitesi, gerek Birlik gerek Birlik sonrası için, temel hak ve özgürlüklerin korunması, uluslararası hukukun iç hukuka taşınması ve benimsenmesi, hukuk devleti ile kuvvetler ayrılığı fikrinin yerleşmesi bakımından önemli bir gelişmeyi temsil eden; yetkileri, üyelerinin güvenceleri, inceleme usulü, hukukilik denetimini ayakta tutan kararları ve uygulaması ile anayasal tarihe yargısal yönü ağır basan özgün bir denetim organı olarak geçmiştir.

KAYNAKÇA

- Anayurt, Ömer. *Anayasa Hukuku: Genel Kısım (Temel İlkeler, Kavram ve Kurumlar)*. Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2023.
- Barthélemy, Joseph / Duez, Paul. *Traité de droit constitutionnel* (éd. 1933). Economica, Paris, 1985.
- Blankenagel, Alexander. "Toward Constitutionalism in Russia." *East European Constitutional Review*, C. 1, 1992, s. 25-28.
- Bowring, Bill. "Russia and Human Rights: Incompatible Opposites?". *Goettingen J. Int'l L.*, C. 1, S. 2, 2009, s. 33-54.
- Brovkin, Vladimir N. "The Politics of Constitutional Reform: The New Power Structure and the Role of the Party." *Cornell Int'l LJ*, C. 23, S. 2, 1990, s. 323-339.
- Brzezinski, Mark F. "Toward 'Constitutionalism' in Russia: the Russian Constitutional Court." *International & Comparative Law Quarterly*, C. 42, S. 3, 1993, s. 673-690.
- Cohendet, Marie-Anne. *Droit constitutionnel*. Montchrestien, Paris, 2011.
- Csink, Lóránt / Schanda, Balázs. "The Constitutional Court." *The Basic (Fundamental) Law of Hungary: A Commentary of the New Hungarian Constitution*, Ed. András Zs. Varga, András Patyi, Balázs Schanda, Clarus Press, Dublin, 2015, s. 185-196.
- Çağlar, Bakır. "Anayasanın Hukuku ve Anayasanın Yargıcı Yenilenen Anayasa Kavramı Üzerine Düşünceler." *Anayasa Yargısı*, C. 8, 1991, s. 13-62.
- Damrosch, Lori Fisler. "International Human Rights Law in Soviet and American Courts." *Yale Law Journal*, C. 100, 1991, s. 2315-2334.

²⁰⁶ Hausmaninger, 1992, s.329-330; Ismatov, s.85.

- Danilenko, Gennady M. “The new Russian constitution and international law.” *The American Journal of International Law*, C. 88, S. 3, 1994, s. 451-470.
- Değerli, Yavuz Selim. *Anayasa Yargısında Ön-Denetim*. Adalet, Ankara, 2020.
- Domrin, Alexander N. “Ten Years of Legal Reform in the Former Soviet Union: A ‘Progress’ Report.” *Proceedings of the ASIL Annual Meeting* Vol. 93, Cambridge University Press, 1999, s. 235-237.
- Feldbrugge, Ferdinand Joseph Maria. *Russian Law: The End Of The Soviet System And The Role Of Law*. Martinus Nijhoff, Dordrecht, 1993.
- Feyzioğlu, Turhan. *Kanunların Anayasaya Uygunluğunun Kazaî Murakabesi: (Yabancı Memleketlerde-Türkiye’de)*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1951.
- Foillard, Philippe. *Droit Constitutionnel Et Institutions Politiques*. Paradigme, Orléans, 2008.
- Gülsoy, Mehmet Tevfik. *Özgürlüklerin Korunmasında Anayasa Yargısının Yeri*. Yetkin, Ankara, 2007.
- Hamon, Francis / Troper, Michel / Burdeau, George. *Droit Constitutionnel*. L.G.D.J., Paris, 2001.
- Hand, Keith J. “Exploring Constitutional Reform in the Wake of the Bo Xilai Affair.” *China Brief*, C. 12, S. 10, 2012, s. 6-9.
- Hand, Keith J. “An Assessment Of Socialist Constitutional Supervision Models And Prospects For A Constitutional Supervision Committee In China: The Constitution As Commander?” *China’s Socialist Rule of Law Reforms Under Xi Jinping*, Ed. John Garrick, Yan Chang Bennett, Routledge, New York, 2016. s. 30-44.
- Hartwig, Matthias. “The Institutionalization of the Rule of Law: The Establishment of Constitutional Courts in the Eastern European Countries.” *American University International Law Review*, C. 7, S. 3, 1992, s. 449-470.
- Hausmaninger, Herbert. “The Committee of Constitutional Supervision of the USSR.” *Cornell International Law Journal*, C. 23, S. 2, 1990, s. 287-322.
- Hausmaninger, Herbert. “From the Soviet Committee of Constitutional Supervision to the Russian Constitutional Court.” *Cornell International Law Journal*, C. 25, S. 2, 1992, s. 305-337.
- Hazard, John N. “Models for a Gorbachev Constitution of the USSR.” *Mich. J. Int’l L.*, C. 10, 1989, s. 176-206.
- Henderson, Jane. “The Constitutional Court of the Russian Federation: the Establishment and Evolution of Constitutional Supervision in Russia.” *Constitutional Courts: A Comparative Study*, Ed. Andrew Harding, Peter Leyland, Wildy, Simmonds & Hill Publishing, London, 2009, s. 148-173.

- Human Rights Watch (HRW). "Russian Federation: Ethnic Discrimination in Southern Russia". <https://www.refworld.org/reference/countryrep/hrw/1998/en/40073>, (ET: 12.08.2025)
- Ismatov, Aziz. "Specifics of the Late Soviet Constitutional Supervision Debate: Lessons for Central Asian Constitutional Review?" *Emergence and Features of the Constitutional Review Bodies in Asia: A Comparative Analysis of Transitional Countries' Development*. Editörler Aziz Ismatov, Emi Makino, CALE, Nagoya, 2020, s. 77-93.
- Kitchin, William. "The Implications for Judicial Review in the Current Legal Reforms in the Soviet Union." *Policy Studies Journal*, C. 19, S. 1, 1990, s. 96-105.
- Kitchin, William. "Legal Reform and the Expansion of Judicial Power in Russia," *The Global Expansion of Judicial Power*. Editörler C Neal Tate, Torbjorn Vallinder, New York University Press, New York, 1995, s. 441-459.
- Kulikov, V. V. "The Supreme Court of the USSR- The Highest Link in the Soviet Judicial System." *Soviet Law and Government*, C. 17, S. 2, 1978, s. 37-54.
- Lien, Molly Warner. "Red Star Trek: Seeking a Role for Constitutional Law in Soviet Disunion." *Stan. J. Int'l L.*, C. 30, S. 1, 1994, s. 41-114.
- Ludwikowski, Rett. "Judicial Review in the Socialist Legal System: Current Developments." *International & Comparative Law Quarterly*, C. 37, S. 1, 1988, s. 89-108.
- Ludwikowski, Rett. "Searching for a New Constitutional Model for East-Central Europe." *Syracuse J. Int'l L. & Com.*, C. 17, S. 1, 1991, s. 91-170.
- Maggs, Peter B. "Enforcing the Bill of Rights in the Twilight of the Soviet Union." *U. Ill. L. Rev.*, S. 4, 1991, s. 1049-1063.
- Maggs, Peter B. "The Russian Courts and the Russian Constitution." *Ind. Int'l & Comp. L. Rev.*, C. 8, S. 1, 1997, s. 99-117.
- Matwiejuk, Jarosław. "Evolution of the Constitutional System of the Russian Federation." *Evolution of Constitutionalism in the Selected States of Central and Eastern Europe*. Ed. Jarosław Matwiejuk, Krzysztof Prokop, Faculty of Law University of Białystok, 2010, s. 349-369.
- Prélot, Marcel / Boulouis, Jean. *Institutions politiques et droit constitutionnel*. Dalloz, Paris, 1990.
- Quigley, John. "The Soviet Union as a state under the rule of law: An overview." *Cornell Int'l LJ*, C. 23, S. 2, 1990, s. 205-225.
- Quigley, John. "The Soviet Presidency." *The American Journal of Comparative Law*, C. 39, S. 1, 1991a, s. 67-93.
- Quigley, John. "Freedom of expression in the Soviet media." *Loy. Ent. LJ*, C. 11, S. 2, 1991b, s. 269-292.

- Raux, Cédric. “La protection de la liberté d’aller et venir par la Cour constitutionnelle de Russie.” *Revue française de droit constitutionnel*, C. 62, S. 2, 2005, s. 311-328.
- Salenko, Alexander. “Legal Aspects of the Dissolution of the Soviet Union in 1991 and Its Implications for the Reunification of Crimea with Russia in 2014.” *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*, C. 75, S. 1, 2015, s. 141-166.
- Solomon Jr, Peter H. “The USSR Supreme Court: History, Role, and Future Prospects.” *The American Journal of Comparative Law*, C. 38, S. 1, 1990, s. 127-142.
- Sólyom, László. “The Constitutional Court of Hungary.” *The Max Planck Handbooks in European Public Law: Volume III: Constitutional Adjudication: Institutions*. Ed. Armin von Bogdandy, Peter Huber, Christoph Grabenwarter, Oxford University Press, Oxford, 2020, s. 358-504.
- Teitel, Ruti. “Post-Communist Constitutionalism: A Transitional Perspective.” *Colum. Hum. Rts. L. Rev.*, C. 26, 1994, s. 167-190.
- Thomas, Cheryl A. “The Attempt to Institute Judicial Review in the Former USSR.” *The Global Expansion of Judicial Power*, Ed. C. Neal Tate, Torbjorn Vallinder, New York University Press, New York, 1995. s. 421-440.
- Thorson, Carla. “Why politicians want constitutional courts: the Russian case.” *Communist and Post-Communist Studies*, C. 37, S. 2, 2004, s. 187-211.
- Thorson, Carla. *Politics, Judicial Review, and the Russian Constitutional Court*. Palgrave Macmillan, London, 2012.
- Trochev, Alexei. *Judging Russia: The Role of the Constitutional Court in Russian Politics 1990–2006*. Cambridge University Press, Cambridge, 2008.
- Trócsányi, László. “La justice constitutionnelle en Hongrie”. *Acta Universitatis Szegediensis: Acta Juridica et Politica*, C. 49, S. 1-48, 1996, s. 675-696.
- Tumanov, Vladimir. “Guarantees for Constitutionality of Legislation in the U.S.S.R.” *Constitutional Review and Legislation: An International Comparison*, Ed. Christine Landfried, Nomos, Baden-Baden, 1988. s. 213-217.
- Ulitsky, Inna. “Legal and Constitutional Basis for the Development of the Rule of Law in Russia.” *Bull. Austl. Soc. Leg. Phil.*, C. 18, 1993, s. 69-88.
- Van Den Berg, G. P. “Human rights in the legislation and the draft constitution of the Russian Federation.” *Rev. Cent. & E. Eur. L.*, C. 18, 1992, s. 197.
- Van Den Berg, G. P. “1990 USSR Committee of Constitutional Supervision (Summaries of Rulings, Decisions and Opinions).” *Review of Central and East European Law*, C. 27, S. 2-3, 2001a, s. 193-195.
- Van Den Berg, G. P. “1991 USSR Committee of Constitutional Supervision (Summaries of Rulings,

Decisions and Opinions).” *Review of Central and East European Law*, C. 27, S. 2-3; 2001b, s. 196-198.

Vedel, Georges. *Manuel élémentaire de droit constitutionnel*. Sirey, Paris, 2002.

Vereshchetin, Vladlen S. “New Constitutions and the Old Problem of the Relationship between International Law and National Law.” *EJIL*, C. 7, 1996, s. 29-41.

Zoller, Elisabeth. *Droit Constitutionnel*. PUF, Paris, 1999.